

Οι Μακεδόνες το '21

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

<i>Πρόεδρος</i>	: Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος</i>	: Γεώργιος Νάκος
<i>Γεν. Γραμματεύς</i>	: Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
<i>Ταμίας</i>	: Κωνσταντίνος Χατζηδήμος
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης</i>	: Κωνσταντίνος Πλαστήρας
<i>Σύμβουλοι</i>	: Ιωάννης Κολιόπουλος Ευανθία Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου Χαράλαμπος Τσιτσιμπίκος Κωνσταντίνος Χρήστου

Εικόνα εξωφύλλου:

Ο Γεωργάκης Ολύμπιος προκαλεί το Ολοκαύτωμα στη Μονή του Σέκου

Εικόνες οπισθοφύλλου:

Οι Ναουσαίες θυσιάζονται στην Αράπιτσα με τα παιδιά τους αγκαλιά,

Ο Εμμανουήλ Παπάς, Αρχιστράτηγος της Μακεδονίας το '21

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ν. Ι. ΜΕΡΤΖΟΣ

Οι Μακεδόνες το '21

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΜΑΡΤΙΟΣ 2015

*Η μονογραφία αναδημοσιεύει τρία κεφάλαια από το βιβλίο
του Ν. Ι. Μέρτζου «Εμείς οι Μακεδόνες»*

1. ΣΥΝΤΡΟΦΟΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

*«Εἰς τὸ καφενεῖον Σάιντλ τῆς Βιέννης παρέλαβε παρὰ τοῦ Ρήγα ἀντίτυπα τῆς επαναστατικῆς προκηρύξεως καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἠυχαριστήθη. Εἰλικρινῶς δὲ ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιθυμεί ἐκ βάθους καρδίας τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν τυραννικώτατον καὶ βάρβαρον ζυγὸν τῶν Τούρκων, τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος».*¹

Οἱ παραπάνω γραμμές, με τὴν υπηρεσιακὴ τους ψυχρότητα καὶ ἀκριβολογία, δὲν κατορθώνουν νὰ συγκαλύψουν τὴν φωτιά που καίει στα στήθη τοῦ κατηγορουμένου. Περιέχονται στα ἐπίσημα ἀνακριτικὰ ἐγγράφα τῆς αυτοκρατορικῆς Αστυνομίας τῆς Βιέννης τοῦ σωτηρίου ἔτους 1798 καὶ καταγράφουν τὴν κατάθεση τοῦ κρατουμένου «ἐπικίνδυνου συνωμοτοῦ καὶ επαναστάτου» Ἰωάννη Ἐμμανουήλ ἀπὸ τὴν Καστοριά τῆς Μακεδονίας. Ὁ νεαρὸς φοιτητὴς τῆς Ἰατρικῆς, γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γερμανικῆς, εἶναι μόλις 24 χρονῶν καὶ πρὶν ἓνα χρόνο κυκλοφόρησε δύο βιβλία του: «*Εγκόλπιον παίδων*», σε μετάφραση ἀπὸ τα γερμανικά, καὶ «*Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς*». Με τὴν κατάθεση τοῦ ἔχει υπογράψει ἐθελοντικά καὶ με πάθος τὴν θανατικὴ καταδίκη του. Καὶ τὸ ξέρει.

Ἦταν γλυκιά μέρα, ἀρχὴ τοῦ τρυφεροῦ καλοκαιριοῦ, ἐκείνη ἡ 24ῆ Ἰουνίου 1798 καὶ στο Φρούριο τῆς Νεμποϊτσα, κοντὰ στο Βελιγράδι, οἱ δῆμοι ἔχουν τελειώσει τὴν δουλειά τους. Ρίχνουν στὸν Σαῦο οκτὼ κορμιά καὶ τὸ ποτάμι τα παίρνει καὶ τα πάει στὸν Δούναβη. Εἶναι ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καὶ οἱ ἐπτὰ συνεργάτες του, οἱ ὁποῖοι προηγουμένως ἔχουν στραγγαλισθεῖ στα ὑπόγεια κελιά τους σιδηροδέσμοι. Ἀνάμεσά τους ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ καὶ ὁ ἀδελ-

1. Émil Legrand, *Documents inédits*, ἐγγράφον 35, Ἀρχεῖα Βιέννης.

φός του Παναγιώτης, 22 χρόνων, από την Καστοριά, ο Θεοχάρης Τουρούντζιας, 22 χρόνων, από την Σιάτιστα, ο Αργέντης από την Χίο, ο Νικολαΐδης, ο Κορωνιός και ο Καρατζάς.

Ο Ρήγας και οι σύντροφοι του έχουν πάρει τον δρόμο των μεγάλων μακεδονικών караβανιών, που επιστρέφει στην Πατρίδα. Δεν έφτασαν ποτέ, αλλά ο σπόρος τους έφτασε. Και κάρπισε την λευτεριά.

Ο δρόμος των караβανιών, δύο χρόνια νωρίτερα, τον Αύγουστο του 1796, είχε οδηγήσει τον Ρήγα Βελεστινλή στην Βιέννη. Βρίσκονταν στην καρδιά του προκεχωρημένου, ισχυρού και φωτισμένου ελληνισμού –στις μεγάλες ελληνικές κοινότητες– και η κυριαρχία των Μακεδόνων ήταν καταφανής. Μακεδόνες, συνεπώς, υπήρξαν φυσιολογικά οι περισσότεροι σύντροφοί του και τα αποφασιστικότερα όργανά του. Αυτοί τυπώνουν την Χάρτα του, τις προκηρύξεις του, τον Θούριό του, τις εικόνες με τον Μεγαλέξαντρο, και τις διοχετεύουν στο δουλωμένο Γένος με τα караβάνια τους. Αυτοί, επίσης, με το υψηλό ακριτικό πνεύμα τους και τις πλούσιες διασυνδέσεις τους, αλλά και την ευρύτατη παιδεία τους, διαθέτουν την μεγάλη πολιτική ενόραση και αγωνίζονται να λευτερώσουν όλους τους Λαούς της Βαλκανικής αδελφικά, με επίκεντρο και καθοδηγητικό μοχλό αλλά και στρατιωτικό βραχίονα το «Βασιλικόν Γένος των Ρωμαίων». Αυτό το πνεύμα θα εκφράσει εκατόν δέκα χρόνια αργότερα ο Ίων Δραγούμης, Μακεδών.

Στην Βιέννη ο Ρήγας έχει ένα διπλό αποφασιστικό όργανο για την διάδοση των ιδεών του: την «Εφημερίδα», που από το 1790 εκδίδουν οι Μακεδόνες – Σιατιστείς– αδελφοί Μαρκίδαι Πούλιου, η οποία υποστηρίζει τις αρχές του όσο το επιτρέπει η λογοκρισία, και ενώνουν σε κοινό ακροατήριο τον ελληνισμό, καθώς και το τυπογραφείο τους, όπου τυπώνονται όλα τα ιστορικά κείμενα του Εθναποστόλου και Πρωτομάρτυρα. Ο Θεοχάρης Τουρούντζιας, όπως προκύπτει από τα ανακριτικά έγγραφα, αποτελεί τον σύνδεσμο με τις ελληνικές, ιδίως τις μακεδονικές, κοινότητες της Αυστροουγγαρίας, ταξιδεύοντας συνεχώς με τα караβάνια ανάμεσα σε Βιέννη και Βουδαπέστη, σε Σεμλίνο και Βελιγράδι, σε Βελιγράδι και Μακεδονία. Τον Οκτώβριο μήνα του 1797, ενώ ο –στρατη-

γός ακόμη– Ναπολέον Βοναπάρτης, επικεφαλής των επαναστατικών στρατιών της Γαλλίας σαρώνει την Βόρειο Ιταλία και φέρνει στους Λαούς το μήνυμα της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της αδελφосύνης, οι Μαρκίδαι Πούλιου τυπώνουν στο τυπογραφείο τους 3.000 αντίτυπα της επαναστατικής προκηρύξεως του Ρήγα, που, μαζί με τον Θούριο, προτείνει στους Βαλκανικούς Λαούς ένα Σύνταγμα Δημοκρατίας, προσαρμοσμένο από τα γαλλικά στα ελληνικά πρότυπα, και επαναστατικό αγώνα κατά του τουρκικού ζυγού. Τον Δεκέμβριο φτάνει από την Βιέννη στην Τεργέστη, προκειμένου να έλθει από κει σε επαφή με τον Βοναπάρτη. Τον συνοδεύει ο νεαρός φοιτητής της Ιατρικής Χριστόφορος Περραιβός από την Σιάτιστα, όπως θα δηλώσει ο ίδιος αργότερα, το 1805, στις Αρχές της Κέρκυρας. Εκεί τους συλλαμβάνει η μυστική αυστριακή Αστυνομία και κατάσχει τις προκηρύξεις τους. Στην Βιέννη εξαπολύονται μαζικές συλλήψεις. Συλλαμβάνονται οι Αργέντης, Κορωνιός, Νικολαΐδης και, αργότερα, ο Καρατζάς, καθώς και έξι Μακεδόνες: ο Γεώργιος Θεοχάρης, 39 χρονών, από την Καστοριά, ο Γεώργιος Πούλιος, δημοσιογράφος και εκδότης της «Εφημερίδος», 32 χρονών από την Σιάτιστα, ο Κων. Δούκας, 45 χρονών, από την Σιάτιστα και οι αδελφοί Ιωάννης και Παναγιώτης Εμμανουήλ από την Καστοριά. Σύνολο συλληφθέντων Μακεδόνων έξι, σε σύνολο συλληφθέντων δέκα. Ο Γ. Πούλιος και ο Γ. Θεοχάρης είναι Αυστριακοί υπήκοοι, όπως κι ο Ρήγας. Παραδίδονται στις οθωμανικές αρχές στις αρχές Μαΐου 1798, με προορισμό τον καΐμακάμη του Βελιγραδίου, στον οποίο δεν φτάνουν ποτέ. Στραγγαλίζονται έξω από το Βελιγράδι, χωρίς δίκη. Οι υπόλοιποι απελευθεώνονται, αφού κατάσχεται όλη η περιουσία τους και κλείνει η «Εφημερίδα». Ο Γ. Πούλιος με τον αδελφό του καταφεύγει στην Σαξονία της Γερμανίας, όπου χάνονται αργότερα τα ίχνη του, αλλά επανεμφανίζεται το 1814 στην Βιέννη. Ο Κ. Δούκας και ο Γ. Θεοχάρης πεθαίνουν στην Λιψία της Γερμανίας, όπου ο Θεοχάρης είχε αναπτύξει μεγάλο εμπόριο και γόνιμη πατριωτική δράση, σε συνεργασία με τον Καποδίστρια. Περιέθαλψε τον γιο του Εμμανουήλ Παπά, Αναστάσιο και ευτύχησε να ονομασθεί Πρόξενος της απελευθερωμένης Ελλάδος. Ο Χριστόφορος Περραιβός φτάνει στην Κέρκυρα, όπου θα κάνει για λίγο τον δάσκαλο. Μετά φεύγει στην Ρωσία, όπου

αναδεικνύεται εθναπόστολος της Φιλικής Εταιρείας: μαζί με τον Υψηλάντη προετοιμάζει κίνημα όλων των Βαλκανικών λαών και πρωταγωνιστεί στην Εθνική Παλιγγενεσία.

Το 1809 τις ιδέες του Ρήγα υψώνουν σε σημαία οι ξενιτεμένοι Έλληνες και οι Γάλλοι φιλέλληνες δημοκράτες στο Παρίσι, όπου ιδρύουν το «Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον», με κατευθύνοντα τον Μακεδόνα λόγιο Γρηγόριο Ζαλίκη, από την Θεσσαλονίκη. Το «Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον» διαλύεται με την πτώση του Ναπολέοντος, αλλά ένα μέλος του έχει διαμορφώσει ήδη την εθνική προοπτική: είναι ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο οποίος, μαζί με τον Ξάνθο και τον Σκουφά, ιδρύουν στην Ρωσία την Φιλική Εταιρεία. Ο τροχός της Ιστορίας κινείται αργά αλλ' αμείλικτα και δεν γυρίζει πίσω.

*«Εκείνη την εποχήν έφθασαν από την Ελλάδα εις την Οδησσόν μερικοί καπετανέοι Έλληνες, υπηρετήσαντες εν τη Επτανήσω τους Ρώσους εις τον πόλεμον κατά των Γάλλων [...] Ούτοι μεταξύ άλλων ήσαν: Αναγνώστης Παπαγεωργίου (Αναγνωσταράς) Ηλίας Χρυσοσπάθης και ο καπετάν Ιωάννης Φαρμάκης διακεκριμένος εχθρός του Αλή πασά».*²

Έτσι αναγγέλλει στα Απομνημονεύματά του (σ. 185) ο Εμμανουήλ Ξάνθος την συνάντηση της νεαροτάτης τότε Φιλικής Εταιρείας με τον Μακεδόνα πολέμαρχο Γιάννη Φαρμάκη.

Ο Ιωάννης Γεωργίου Φαρμάκης, όπως τον βιογραφεί ο συμπατριώτης του ιστορικός Ι. Κ. Βασδραβέλλης, γεννήθηκε στην Βλάστη της Δ. Μακεδονίας το 1772 και ήταν ο αρχηγός ενός πελώριου ένοπλου τσελιγκάτου στο Μουρίκι και στο Σινιάτσικο. Όταν, με την καταστροφή της Μοσχόπολης, το κύμα των Αλβανών, καθοδηγούμενο από τον Αλή Τεπελενλή, κατέκλυσε την Δ. Μακεδονία, ο Φαρμάκης συγκρούστηκε άγρια με τους επιδρομείς. Το τσελιγκάτο διαλύθηκε, η μεγάλη περιουσία εξανεμίστηκε και ο ίδιος με τους άντρες του βγήκε στο κλαρί. Ενώνεται στον Όλυμπο με τον περίφημο αρματολό παπα-Θύμιο Βλαχάβα, βλαχόφωνο επίσης, και πολεμούν λυσσαλέα τον Αλή Τεπελενλή, ο οποίος έχει ήδη εδραιωθεί σε δύο μεγάλα πασαλίκια: στα Τρί-

2. E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831, σ. 73.

καλα και στα Γιάννενα. Ο Όλυμπος όμως και η Μακεδονία, με όλους τους αρματολούς, έχουν ξεσηκωθεί εναντίον του.

Ο Αλής Τεπελενλής, αδίστακτος, πανούργος, κακούργος, αλλά και ευφυέστατος Αλβανός ληστής από το Τεπελένι, είχε κατορθώσει να διορισθεί, ήδη από το 1783, επιθεωρητής των δερβενίων της Ρούμελης (ντερβεντάτ ναζήρ), τα οποία, από μακρά παράδοση, φύλαγαν οι Μακεδόνες και Θεσσαλοί αρματολοί. Έχοντας κατόνουν από τότε την πλήρη προσωπική του κυριαρχία και, ακόμη, ανεξαρτησία έναντι του Σουλτάνου, που τότε εμπιστευόταν ιδιαίτερα, ο Αλής απέφυγε να συνεργασθεί με τους αρματολούς, όπως έκαναν μέχρι τότε όλοι οι Οθωμανοί επιθεωρητές των δερβενίων. Επεδίωξε, αντίθετα, να πάρει τα κλειδιά της Ρούμελης στα χέρια του, τοποθετώντας στα δερβένια πιστούς Αλβανούς, που άνοιγαν τον δρόμο στα αλβανικά στίφη και λήστευαν τα μακεδονικά караβάνια. Η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη και σκληρότατη. Κράτησε γύρω στα είκοσι χρόνια με διάφορες φάσεις, συνδιαλλαγές, απάτες και μπαμπεσιές. Η σκληρότερη φάση, που έλαβε την μορφή καθολικού αγώνα των Μακεδόνων, διεξήχθη ανάμεσα στο 1804 και στο 1812. Την περίοδο αυτή έχουν επαναστατήσει οι Σέρβοι υπό τον χαϊντούκο Καραγεώργη, φίλο των Ελλήνων αρματολών και, σε λίγο, ξεσπά ρωσοτουρκικός πόλεμος με αιμαχίες στο Αιγαίο, όπου καταπλέει ρωσικός στόλος υπό τον ναύαρχο Δημήτρη Σινιάβιν.

Το 1805 τα στρατεύματα του Αλή Πασά, που έχουν επικρατήσει στην Δ. Μακεδονία, χτυπούνε την Νάουσα, ελεύθερη πόλη, φόρου υποτελή στην Βαλιντέ Σουλτάνα. Την πόλη, που είναι περιτειχισμένη, υπερασπίζονται ο Βασίλης Ρομφής, ο Καρατάσιος και ο ευπατρίδης της Ζαφειράκης Λογοθέτης με τους γιους του. Αμύνονται σθεναρά επί 4,5 μήνες, αλλά οι δυνάμεις των Αλβανών είναι πολλαπλάσιες και, έτσι, οι Ναουσαίοι υπερασπιστές αποφασίζουν έξοδο.

*«Η γενναία εκείνη έξοδος edίδαξε την έξοδο του Μεσολογίου του 1826. Εξήλθον κατά την σκοτεινή εκείνη νύκτα, διά μέσου των πολιορκητών φονεύσαντες πολλούς και φονευθέντες πολλοί, αιχμαλωτισθέντες δε περισσότεροι. Μόλις 1.500 έφθασαν εις Θεσσαλονίκην».*³

3. Ι. Κ. Βασδραβέλλης, *Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν το 1821*,

Έτσι περιγράφει εκείνη την αιματηρή μακεδονική εποποιία ένας Γάλλος Πρόξενος, ο Κουζινερύ. Ο Καρατάσιος και ο Ρομφής καταφεύγουν, μέσω Βερμίου και Πιερίων, στον Όλυμπο, όπου συνάζονται όλοι οι μεγάλοι αρματολοί και καπετάνιοι της Μακεδονίας: ο ατρόμητος Νικοτσάρας και οι φοβεροί Λαζέοι απ' το Βλαχολίβαδο και την Μηλιά, ο παπα-Θύμιος Βλαχάβας από την Καλαμπάκα, ο Γεώργιος Σύρος από τα Σέρβια, ο Μπουκουβάλας από την Θεσσαλία, οι Μπιζιωταίοι από τα Χάσια και τα Σέρβια, ο Διαμαντής από τον Κολινδρό και την Καστανιά, ο Γιάννης Σταθάς από τον Βάλτο, γαμπρός του Μπουκουβάλα, ο Γάτσος από την Καρατζόβα, οι Τζαχειλαίοι απ' την Ραψάνη και άλλοι. Εκεί βρίσκεται και ο Γιάννης Φαρμάκης από την Βλάστη. Αργότερα, φτάνει και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο μετέπειτα ένδοξος Γέρος του Μοριά, ο οποίος μετέχει στις κουρσάρικες καταδρομές. Ο Ζαφειράκης έχει καταφύγει στην Χαλκιδική. Το 1807, οι αρματολοί, πιεζόμενοι από τις δυνάμεις του Βελή και του Μουχτάρ πασά των Τρικάλων, των δύο γιων του Αλή, που είναι ήδη πασάς στα Γιάννενα, στρέφονται προς την θάλασσα και αρματώνουν επτά τουλάχιστον πειρατικά καράβια, που φέρουν τα ονόματα «Άσπρη Θάλασσα», «Κασσάνδρα», «Όλυμπος», «Βάλτος», «Μοριάς» και «Σκιάθος».

Ο στόλος των κουρσάρων, με έδρα την Σκιάθο, κάνει συνεχείς καταδρομές στην Χαλκιδική, στα παράλια της Θεσσαλονίκης, και κρατάει από την θάλασσα το φρούριο του Ολύμπου. Έχει αρχηγό τον Γιάννη Σταθά. Αργότερα, όταν ο Θ. Κολοκοτρώνης, ένδοξος πια πορθητής, θα συναντήσει τον Νικ. Κασομούλη, μετά την άλωση της Τριπολιτσάς, θα του διηγείται τις αναμνήσεις του από τον Όλυμπο και το θαλασσινό κύρσος με τους Μακεδόνες —«για ν' αλλάξει ομιλία», γράφει ο Κασομούλης στα Ενθυμήματά του, και να μη δώσει απάντηση για την βοήθεια σε όπλα που του ζητούσαν τότε οι Μακεδόνες. Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1827, οι Μακεδόνες θα επαναλάβουν το ίδιο κουρσάρικο εγχείρημα.

Εκείνη την χρονιά, 1807, πραγματοποιείται ένα εκπληκτικής τόλμης εγχείρημα: ο Νικοτσάρας αποβιβάζεται από τα κουρ-

[Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών το 1940 (α' έκδοση)] γ' έκδοση εξαντλημένη, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1967, σ. 46.

σάρικα με 300 άνδρες στον κόλπο του Ορφανού, στις εκβολές του Στρυμόνα ποταμού, και, με το σπαθί στο χέρι, διασχίζει την Ανατολική Μακεδονία προς βορράν για να φτάσει στα βουνά της Ρίλας, στην Βουλγαρία, και από εκεί, στρεφόμενος δυτικά, πίσω από τον κύριο όγκο των τουρκικών στρατευμάτων, να ενωθεί με τους μαχόμενους Σέρβους του Καραγεώργη. Αφού διέσχισε την Ζίχνα, συναντά ισχυρή αντίσταση στην Ρίλα και επιστρέφει, στρεφόμενος προς ανατολάς. Έξω από το Πράβι (Ελευθερούπολη), την γέφυρα κρατούν πολυάριθμες τουρκικές δυνάμεις. Ο Νικοτσάρας, με τους πολεμιστές του, διασπά τον κλοιό και κατορθώνει να φτάσει πίσω στον Σταυρό της Χαλκιδικής, από όπου τον παραλαμβάνουν λαβωμένο τα κουρσάρικα καράβια. Κάνει νέα καταδρομή στα παράλια του Ολύμπου, όπου όμως τραυματίζεται θανάσιμα και πεθαίνει, Ιούλιο μήνα του 1807. Τον μετέφεραν μυστικά στην Σκιάθου και τον θάψαν στην Ευαγγελίστρια, για να μην καμφθεί το φρόνημα. Έτσι, τερματίζεται μια εκπληκτική πολεμική σταδιοδρομία, που η λαϊκή μούσα διέσωσε στο δημοτικό τραγούδι:

*Τ' έχουν της Ζίχνας τα βουνά και στέκουν μαραμένα,
μήνα χαλάζι τα βαρεί, μήνα βαρύς χειμώνας;
Ουδέ χαλάζι τα βαρεί ουδέ βαρύς χειμώνας.
Ο Νικοτσάρας πολεμά με τρία βιλαέτια,
με Σέρρες και με Έλυμπο, με δώδεκα ταμπούρια.*

Παρόμοια στρατιωτική επιχείρηση μόνον οι δυνάμεις του ΝΑΤΟ, στο αυτό ακριβώς σημείο, εφαρμόζουν κατά τις συμμαχικές συναντήσεις υπερεθνικής κλίμακας.

Και για τους κουρσάρους Μακεδόνες του Ολύμπου και της Σκιάθου η λαϊκή μούσα τραγουδάει :

*Μαύρο καράβι αρμένιζε στα μέρη της Κασσάνδρας,
είχε πανιά κατάμαυρα και τ' ουρανού παντιέρα [...]
Εγώ είμαι ο Γιάννης του Σταθά, γαμπρός του Μπουκουβάλα.*

«Τ' ουρανού παντιέρα» είναι η σημαία των Μακεδόνων αρματολών, οι οποίοι, πρώτοι αυτοί, χρησιμοποίησαν το λευκό σταυρό σε γαλάζιο πλαίσιο, πολύ πριν καθιερωθεί, αργότερα, ως επίσημη σημαία του Έθνους.

Από την πλευρά της Θεσσαλίας ο Όλυμπος θρηνεί μια άλλη απώλεια, μετά του Νικοτσάρα. Τον Μάιο του 1808, οι δυνάμεις του παπα-Θύμιου Βλαχάβα συντρίβονται έξω από την Καλαμπάκα. Ο παπα-Θύμιος αιχμαλωτίζεται και μεταφέρεται στην αυλή του Αλή πασά, στα Γιάννενα, όπου μέσα σε φρικτά βασανιστήρια θανατώνεται, όπως περιγράφει ο εκεί Γάλλος Πρόξενος Πουκεβίλ.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης φεύγει για την Ζάκυνθο, όπου θα υπηρετήσει αργότερα τους Άγγλους. Ο Γιάννης Φαρμάκης έχει καταφύγει στα Επτάνησα ασφαλής, στους Ρώσους που μάχονται κατά των Γάλλων. Στο βόρειο Αιγαίο επέρχεται συμβιβασμός των κουρσάρων με τον καπουδάν πασά Χατζή Αλή βεζίρη, οι Ρώσοι συνάπτουν ειρήνη με την Τουρκία το 1812, ο Καραγεώργης της Σερβίας συνδιαλλάσσεται με τους Οθωμανούς έναντι ημιαυτονομίας, αρκετοί αρματολοί στον Όλυμπο, τα Σέρβια και τα Χάσια επανέρχονται, ο Καρατάσιος στο αρματολίκι της Βέροιας κτλ. Οι άλλοι έχουν άσυλο στην Σκιάθο και την Σκόπελο, μετά την συνθήκη τους με τον Τούρκο αρχιναύαρχο. Ο Αλής, που κυριάρχησε στα δερβένια τους, ελέγχει όλη την Ρούμελη, αλλά είναι απασχολημένος με το Σούλι και, μετά, με τους Γάλλους στην Πρέβεζα.

Στις παρυφές των ναπολεόντειων πολέμων, που σαρώνουν την Ευρώπη, οι Ρώσοι μάχονται στα Επτάνησα εναντίον των Γάλλων και στην υπηρεσία τους προσέρχονται διακεκριμένοι αρματολοί, όπως ο Αναγνωσταράς και ο Γιάννης Φαρμάκης, υπό τις διαταγές του Έλληνα στρατηγού του ρωσικού στρατού Εμμανουήλ Παπαδόπουλου. Όταν υπογράφεται ειρήνη το 1812, οι Ρώσοι αποχωρούν και ο Γιάννης Φαρμάκης επιστρέφει στην Μακεδονία, όπου ο φίλος του Ισμαήλ μπέης των Σερρών, ορκισμένος εχθρός του Αλή Πασά, του αναθέτει το αρματολίκι της Καλαμαριάς, παλαιότατο βυζαντινό καπετανίκιον, πρόδρομο των αρματολών, στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης, στην Χαλκιδική.

Το 1816, ο Φαρμάκης μαζί με τους συμπολεμιστές του, καπετάνιους των Επτανήσων, αναχωρεί για την Πετρούπολη, προκειμένου να διεκδικήσουν τους μισθούς που τους χρωστούσαν οι Ρώσοι. Στον δρόμο προς την Πετρούπολη, στην Οδησσό, συναντά τον Εμμανουήλ Ξάνθο και εκεί μνείται στην Φιλική Εταιρεία από τον Σκουφά και τον Αναγνωστόπουλο. Δύο χρόνια αρ-

γότερα, το 1818, επιστρέφει από την Ρωσία και συναντά στην Κωνσταντινούπολη ετοιμοθάνατο τον Σκουφά, ο οποίος τον χρίει έναν από τους Δώδεκα Μεγάλους Αποστόλους της Εταιρείας. Είναι ο Αρχηγός των «Αφιερωμένων» –σύμβολα μυστικά που η Εταιρεία δανείζεται από τον τεκτονισμό. Αρχίζει το μεγάλο έργο του στην Μακεδονία υπό το ψευδώνυμο Ιωάννης Πικρός. Μυεί στις 15 Αυγούστου 1818 τον Μητροπολίτη Σερρών Χρυσάνθο, Μακεδόνα από το Γραμματικό της Έδεσσας, και τους Σερραίους αδελφούς Αστέριο και Αθανάσιο Σκανδάλη. Πάει στο Άγιον Όρος και μυεί τον Επίσκοπο Αρδαμερίου Ιγνάτιο. Εκεί συναντάται και ενημερώνει, αλλά δεν ορκίζει, τον μετέπειτα εθνομάρτυρα Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ο οποίος, έκπτωτος προσωρινά από τον Θρόνο, μονάζει στον Άθω. Στην Θεσσαλονίκη μυούνται στην Φιλική Εταιρεία –ίσως από τον Φαρμάκη– οι πλούσιοι πρόκριτοι και έμποροι Μενεξές, Μπαλάνος, Τάττης, Αγαθόνικος και Κανταντζόγλου. Στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε καταφύγει καταδιωγμένος από τις Σέρρες, μυείται τον Δεκέμβριο του 1819 ο Εμμανουήλ Παπάς, βαθύπλουτος τραπεζίτης και έμπορος με μεγάλα υποκαταστήματα στην Κεντρική Ευρώπη. Στην Οδησσό, όπου διδάσκει στο ελληνικό σχολείο και δημοσιογραφεί, μυείται τον Μάρτιο του 1818, ο Γεώργιος Λασσάνης από την Κοζάνη, ο οποίος γίνεται γραμματέας του «αντιπροσώπου της Αοράτου Αρχής», πρίγκιπος Αλεξάνδρου Υψηλάντη. Στην Βεσσαραβία μυείται, περί τα τέλη του 1816, ο Γεωργάκης Ολύμπιος, θυελλώδης στρατιωτική φυσιογνωμία, από το Βλαχολίβαδο του Ολύμπου, ανεψιός των Λαζέων αρματολών, ο οποίος ορίζεται πρώτος των Δώδεκα Μεγάλων Αποστόλων.

Όταν ο Φαρμάκης φτάνει στις παραδουνάβιες Ηγεμονίες, αρχές του 1820, συναντάται με τον Γεωργάκη Ολύμπιο, τον Παπαφλέσσα, τον Χριστόφορο Περραιβό και τον Γ. Λεβέντη, οι οποίοι αποτελούν την μαχητική ηγετική πεντάδα της Φιλικής Εταιρείας και συνδέονται, μέσω του Γ. Λασσάνη, με τον Υψηλάντη. Από τους επτά αυτούς άνδρες, που αποτέλεσαν το προζύμι της εθνικής παλιγγενεσίας, οι τέσσερις είναι Μακεδόνες: Φαρμάκης, Γεωργάκης Ολύμπιος, Χριστ. Περραιβός και Γ. Λασσάνης –οι δύο πρώτοι βλαχόφωνοι.

Τότε επιχειρείται να τεθεί σε εφαρμογή το μεγαλόπνοο σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή –μαζί με τον οποίο είχε συλληφθεί στην Τεργέστη ο Περραιβός– για την εξέγερση όλων των Λαών της Βαλκανικής. Ο Καραγεώργης της Σερβίας είχε ήδη μνηθεί στην Εταιρεία από τον αδελφοποιητό του Γεωργάκη Ολύμπιο, αλλά την κατάσταση στην Σερβία ελέγχει ο Μίλος Οβρένοβιτς, ο οποίος υπεκφεύγει.

Ο Γεωργάκης Ολύμπιος υπήρξε εκπληκτικής δράσεως και εμβελείας προσωπικότητα. Ήταν συγγενής της ισχυρότατης φάρας των βλαχόφωνων Λαζέων αρματολών και στα τέλη του 18ου αιώνα ήταν ήδη πρωτοπαλίκαρο του θείου του Τόλιου Λάζου στο αρματολίκι της Μηλιάς Ολύμπου. Το 1798, ο Αλή πασάς, γενικός Δερβέναγας της Ρούμελης και πασάς στα πασαλίκια Ιωαννίνων και Τρικάλων, εξαπολύει την πρώτη σαρωτική επίθεσή του κατά των Μακεδόνων αρματολών στον Όλυμπο. Σε συνεννόηση με τον Ναπολέοντα και επεκτείνοντας συνεχώς τις εξουσίες του, ονειρεύεται να ιδρύσει ένα μεγάλο αρβανίτικο κράτος, σύμμαχο της ανερχόμενης τότε Γαλλίας. Οι στρατιωτικοί και πολιτικοί σύμβουλοί του στην αυλή των Ιωαννίνων είναι Γάλλοι. Στην Σερβία έχουν επαναστατήσει οι Σέρβοι χαϊντούκοι –αρματολοί– υπό τον Καραγεώργη και ο Γεωργάκης Ολύμπιος με εκατοντάδες άνδρες πηγαίνει στην Σερβία, όπου μάχεται στο πλευρό των χαϊντούκων, στους οποίους το κύρος του είναι πολύ μεγάλο. Αδελφοποιητός του Καραγεώργη, παντρεύεται την χήρα ονομαστού Σέρβου χαϊντούκου, φίλου του Βέλκου Πέτροβιτς, την πανέμορφη Στάνα, και έρχεται σε συνεννόηση με τον τότε Ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνο Υψηλάντη, πατέρα του Αλεξάνδρου, ώστε, σε συνεργασία με τους Ρώσους, να εξεγερθούν όλα τα Βαλκάνια, όπως κήρυττε ο Ρήγας. Ο Κων. Υψηλάντης στέλνει στον Γ. Ολύμπιο την Ελληνική Λεγεώνα που είχε συγκροτήσει μυστικά στην Βλαχία από τις εκτεταμένες εκεί ελληνικές κοινότητες και ο Μακεδών πολεμικός αρχηγός, τον Ιούνιο του 1807, συμβάλλει αποφασιστικά στην περιφανή νίκη του Καραγεώργη κατά των Τούρκων στο Στούβικ. Ο Κων. Υψηλάντης, μετά από διαφωνία του με τους Ρώσους στρατηγούς που εγκαταλείπουν τους αγωνιστές, αναγκάζεται να παραιτηθεί και επιστρέφει στην Ρωσία. Ο Γεωρ-

γάκης Ολύμπιος, ακαταπόνητος, τίθεται υπό τις διαταγές του Ρώσου στρατηγού πρίγκιπος Κουτούζωφ –του μετέπειτα νικητή του Ναπολέοντος– που χτυπάει τους Τούρκους στο Οστρόβι, όπου συλλαμβάνει 3.500 αιχμαλώτους. Προάγεται σε συνταγματάρχη του ρωσικού στρατού. Από την Κραγιόβα ο υποστράτηγος Σμολένσκυ στέλνει στον Γ. Ολύμπιο το ακόλουθο έγγραφο:⁴

*Τω Κυρίω Συνταγματάρχη
Γεωργίω Νικολάω Ολυμπίω*

Η Αυτού Εκλαμπρότης ο κύριος Γενικός Αρχιστράτηγος, πρωτοδιατάκτης του στρατού και ο των διαφόρων ταγμάτων Ιππότης Αλέξανδρος Προζορόφσκυ, δια του Διατάγματος της πρώτης Νοεμβρίου με ειδοποίησεν ότι υμείς κατά το της Α. Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητος Διάταγμα το εκδοθέν εις το Αυτοκρατορικόν Στρατιωτικόν Υπουργείον τη τριακοστή του παρελθόντος Αυγούστου διά την εξαίρετον ανδρείαν υμών εκδηλωθείσαν εν τη μάχη κατά του Τουρκικού στρατού εν τω χωρίω Οστροβίω μετωνομάσθητε από λοχαγόν, συνταγματάρχης του Ρωσικού στρατού. Το υψηλόν τούτο Διάταγμα δια του αυτού εγγράφου αναγγέλλεται ήδη εις υμάς, διέταξα δε να ορκισθήτε δια των βαθμών τούτον.

Όταν ο Ρώσος ναύαρχος Σινιάβιν το 1807 κατεβαίνει στο Αιγαίο και καταλαμβάνει την Τένεδο, ο Γεωργάκης Ολύμπιος διασχίζει μαχόμενος τα Βαλκάνια και, από τον κόλπο του Ξηρού, επιβιβάζεται σε κουρσάρικο των Μακεδόνων και αρματολών που μετέχουν στην εκστρατεία. Είναι η εποχή, όπως προαναφέραμε, των Μακεδόνων κουρσάρων από τον Όλυμπο, με τους οποίους συμπολεμάει ο Θεοδωράκης Κολοκοτρώνης υπό τον αρματολό του Βάλτου Γιάννη Στάθα και τον Νικοτσαρά, τον επίσης εκπληκτικό Μακεδόνα πολέμαρχο, γιο τού μεγάλου αρματολού του Ολύμπου Πάνου Τσάρα.

Τις ανδραγαθίες των Μακεδόνων τόσο στην κατάληψη όσο

4 . Αν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. Ε', Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου Μ. Π. Περίδου, 1870, σ. 403 και Ι. Κ. Βασδραβέλλης, *Οι Μακεδόνες εις τους υπέρ της Ανεξαρτησίας αγώνες*, Θεσσαλονίκη 1940, σσ. 35-36.

και στην άμυνα της Τενέδου, και στις ναυμαχίες με τον τούρκι-
κο στόλο περιγράφει ο εμποροπλοίαρχος Ι. Δ. Ξουρής, από την
Κύμη Ευβοίας, που παραθέτει έμμετρη λαϊκή διήγηση.⁵

*Οι Τούρκοι είναι περισσοί, 'μεις λίγοι Μακεδόνοι
πάλιν δεν τους φοβούμεθα, τ' αυτί μας δεν ιδρώνει
όλη η Πόλη να ελθή με τη Γενιτσαρία
δεν είναι τρόπος να εβγή με τη Μακεδονία.
Τώρα θα το τιμήσουμε όλοι με το σπαθί μας
και στη Ρωσία όληνε θα πα' η ακουή μας.*

Αλλά ο Γεωργάκης Ολύμπιος συνεχίζει τον αγώνα του και
στο Βιδίни, στον Δούναβη: κατά την μεγάλη μάχη των Ρώσων με
τους Τούρκους, χυμάει πεζή στους φοβερούς σπαθοφόρους και
λογχοφόρους σπαχήδες ιππείς. Ο Τσάρος της Ρωσίας του απονέ-
μει το παράσημο της Αγίας Άννης.⁶

*Ημείς ελεώ Θεού ο Α. Ιμπεράτορ και Αυτοκράτορ πασών
των Ρωσσιών
Τω Κ. Συνταγματάρχη
Γεωργίω Ν. Ολύμπιω*

*Προς αμοιβήν της ενζήλου υπηρεσίας υμών και της διακρί-
σεως επιδειχθείσης εν τω πολέμω του 1811 κατά των Τούρκων και
ιδίως εν τη μάχη της εννάτης Οκτωβρίου εις την δεξιάν όχθην του
Δουνάβεως παρά το Βιδίни όπου υμείς ευρισκόμενοι μεταξύ των
εθελοντών, πρώτος ερρίφθητε εις το εχθρικόν ιππικόν και εδηλώ-
σατε την σπανίαν ανδρείαν, το θάρρος και τον ζήλον, πανευμε-
νέστατα αναγορευόμενον υμάς τη 12 Ιουνίου 1812, ιππότην του
Τάγματος της Αγίας Άννης τετάρτης τάξεως. Το δίπλωμα τούτο εις
απόδειξιν εντείλαμεν Ημείς υπογράψαι τη σφραγίδι δε του τάγμα-
τος επικυρώσαι και τα σημεία του τάγματος αποστείλαι.*

Το πασαλίκι του Βελιγραδίου ελεγχόταν ουσιαστικά από
τους Σέρβους χαϊντούκους του Καραγεώργη, αλλά, όταν ανα-

5. Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας, τ. Α', σ. 462 κ.ε.

6. Γούδας, ό.π. (σημ. 4), σ. 408.

γκάσθηκε να παραιτηθεί ο Ηγεμών της Βλαχίας Κων. Υψηλάντης και οι Ρώσοι δεν βοήθησαν αποφασιστικά, επέλασε από την Ρούμελη ο σερασκέρης Χουρσίτ πασάς –ο μετέπειτα νικητής του Αλή Πασά– και υπέταξε πάλι την περιοχή. Ο Καραγεώργης κατέφυγε στην Βοσνία, σε αυστριακό έδαφος, ακολουθούμενος από τον οπλαρχηγό Χατζηχρήστο, μετέπειτα πολεμιστή του 1821 και υπασπιστή της Βασίλισσας Αμαλίας. Ο Μίλος Οβρένοβιτς συνθηκολόγησε και, αναγνωρίζοντας την κυριαρχία του Σουλτάνου, παρέμεινε φόρου υποτελής Ηγεμών: όλα τα φρούρια, η διοίκηση και γενικά η εξουσία περιήλθαν πάλι στους Οθωμανούς.

Το 1815, μετά την λήξη των ναπολεοντείων πολέμων –ο ρωσοτουρκικός πόλεμος είχε λήξει πριν τρία χρόνια– ο Γ. Ολύμπιος ακολούθησε τον Τσάρο, ως μέλος της αυτοκρατορικής ακολουθίας, στο Συνέδριο της Βιέννης, όπου συνεπήχθη από τον Μέττερνιχ η Ιερά Συμμαχία. Ηγεμών στην Βλαχία ήταν ο Ι. Καρατζάς και ο Γ. Ολύμπιος είχε ορισθεί ήδη γενικός αρχηγός των ατάκτων αρματολών και άλλων στρατιωτικών δυνάμεων –ουσιαστικά αστυνομικών της Ηγεμονίας. Έναν χρόνο αργότερα μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία, στην οποία μυήθηκε επίσης ο εξόριστος στην Βοσνία, αδελφοποιητός του Καραγεώργης. Το 1817 έγινε η μεγάλη συνάντηση Καραγεώργη, Ολύμπιου και Λεβέντη με τον Κων. Υψηλάντη στα κτήματα του πρίγκιπα, παρά το Ιάσιο. Εκεί αποφασίσθηκε η γενική εξέγερση. Ο Καραγεώργης, με πλαστά διαβατήρια, εισήλθε μέσω Αυστρίας στην Σερβία, αλλά εκεί τον Ιούλιο 1817 δολοφονήθηκε από έναν έμπιστό του, κοιμώμενος, κατ' εντολήν του Μίλος Οβρένοβιτς που του μήνυσε: «Αν το κεφάλι του Καραγεώργη δεν σταλεί στον Μαρασλή πασά στο Βελιγράδι, γνώριζε ότι και το δικό σου και το δικό μου κεφάλι θα κοπεί και όλο το σερβικό γένος θα χαθεί». Πέρα από την προσωπική ιδιοτέλεια για την διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας, ο Οβρένοβιτς είχε πιθανόν δίκαιο πολιτικά. Η ιδέα του Ρήγα πάντως είχε ταφεί οριστικά. Θα ξεσηκώνονταν μόνοι τους οι Έλληνες για όλους τους Λαούς.

Τον Φεβρουάριο του 1821, με επικεφαλής τον «Γενικόν Επίτροπον της Σεβαστής Αρχής» της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρον Υψηλάντη, ξεκίνησε το επαναστατικό κίνημα από τις παραδουνά-

βιες Ηγεμονίες. Η στρατηγική σύλληψη υπήρξε, κατ' αρχήν, ορθή. Το οθωμανικό οικοδόμημα στα Βαλκάνια ήταν ασθενές και μπορούσε να καταρρεύσει: Η Βλαχία και η Μολδαβία ήσαν αυτόνομες Ηγεμονίες, χωρίς τουρκικό στρατό. Η Σερβία παρέμενε υποτελής, αλλά διέθετε μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις χαϊντούκων υπό τον Ηγεμόνα (Κνιέζ) Μίλος Οβρένοβιτς, που μπορούσε να δώσει συντριπτικό πλήγμα. Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, όλη η Θεσσαλία και η Ήπειρος βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του Αλή πασά, που κήρυξε χωριστικό επαναστατικό κίνημα κατά του Σουλτάνου και βρισκόταν σ' επαφή με την Φιλική Εταιρεία τώρα. Ο Μοριάς ήταν έτοιμος να εξεγερθεί, με επικεφαλής την ημιαυτόνομη Μάνη, και τα νησιά διέθεταν ισχυρό στόλο, που μπορούσε να ελέγξει το Αιγαίο. Η Μακεδονία, τέλος, ήταν έτοιμη για εξέγερση. Και η Ρωσία «θα έπρεπε» να χτυπήσει, όπως τόσες φορές είχε πράξει μέχρι τώρα. Αλλά τα φαινόμενα απατούσαν. Οι διεθνείς συνθήκες είχαν αλλάξει, η Ιερά Συμμαχία αποτελούσε μια φοβερή πραγματικότητα, οι Δυνάμεις –καθεμιά για το συμφέρον της– επεδίωκαν να διατηρήσουν το διεθνές «στάτους κβο» και, συνεπώς, την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα συμφέροντα των Άγγλων πλήττονταν στην περιοχή από τον επιτυχή ανταγωνισμό των Ελλήνων εμπορών και ναυτικών, ενώ η Γαλλία είχε επανέλθει, μετά την ναπολεόντεια εκστρατεία, στις παραδοσιακές φιλικές σχέσεις της με την Υψηλή Πύλη και στο προνομιακό καθεστώς των διομολογήσεων υπέρ των Γάλλων. Η Ρωσία δεν ήθελε πόλεμο.

Στην απόρρητη έκθεση, που υπέβαλε στον Τσάρο τον Σεπτέμβριο του 1821 ο γραμματέας της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Τουργκένιεφ υπογράμμισε ότι, αν ήθελε να κινηθεί η Ρωσία κατά το επαναστατικό κίνημα των Ελλήνων στις παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα είχε διαλυθεί. Την ύπαρξή της οφείλει στον Τσάρο που αποκήρυξε τον Υψηλάντη. Σωστά. Δεν συνέφερε στην Ρωσία μια ισχυρή Αυτοκρατορία των Ελλήνων.

Ο Ι. Καποδίστριας συμβούλεψε ότι η Επανάσταση ήταν πρόωρη. Αλλά οι τροχοί της Ιστορίας είχαν τεθεί σε κίνηση προς τα εμπρός.

Στις 30 Ιουνίου 1820 από το Κίεβο της Ρωσίας ο Αλέξαν-

δρος Υψηλάντης στέλνει στον Γεωργάκη Ολύμπιο, στην Βλαχία, το ακόλουθο επίσημο έγγραφο, που του επιδίδει ο Χρ. Περραιβός παρουσία του Λεβέντη:

Δυνάμει της επιτροπείας και πληρεξουσιότητος την οποίαν έλαβον παρά της Σεβαστής Αρχής της Εταιρίας των Φιλικών, διορίζω δια του παρόντος μου αρχιστράτηγον του Δουναβικού στρατεύματος τον Γεώργιον Ολύμπιον, γνωρίσας αυτόν ενάρητον, πρόθυμον και άξιον να το διοική και να το διευθύνη κατά την περίστασιν και κατά τας προς αυτόν διαταγάς μου.

Όθεν ως τοιούτον συστεινώ εις όλους τους στρατηγούς και στρατιώτας του Γένους μας, δια να φέρωσι προς αυτόν το ανήκον σέβας, τιμήν και ευπείθειαν.

Ο Μακεδόνας πολέμαρχος και Πρώτος των Δώδεκα Μεγάλων Αποστόλων της Φιλικής Εταιρείας απαντά.⁷

Βουκουρέστι 21 Σεπτεμβρίου 1820

Εκλαμπρότατε,

Με άκραν ευχαρίστησιν και σέβας ήκουσα τα όσα οι κύριοι Ξάνθος και Περραιβός μοι ωμίλησαν συμφώνως εκ μέρους της εκλαμπρότητός σας. Τώρα δεν μένει άλλο να σας είπω παρά να σας βεβαιώσω και εγγράφως την γνώμην μου, ότι όποτεν κριθή αρμόδιος ο καιρός να μας δοθή η αποφασιστική σας προσταγή, υπόσχομαι να την ακολουθήσω με την υστερινήν σας προσταγή, υπόσχομαι να την ακολουθήσω με την υστερινήν ρανίδα του αίματός μου, χωρίς ποτέ να με δειλιάση καμμία ανθρώπινος περίστασις. Και με όλον το προσήκον και ειλικρινές σέβας υποσημειώμαι.

Της Υμετέρας εκλαμπρότητος ταπεινότατος δούλος και αδελφός,

Γεωργάκης Ν. Ολύμπιος

Τα επακολουθήσαντα γεγονότα είναι γνωστά. Την νύχτα της 22ας Φεβρουαρίου 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης διαβαίνει τον Προύθο, κοντά στο Σκουλένι, και εισβάλλει στις Ηγεμονίες επικεφαλής 260 Κοζάκων και 70 Ουλάνων που διοικούν ο Έλ-

7. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, Αθήναι 1859, σ. 88 και Βασδραβέλλης, ό.π. (σημ. 4), σσ. 44-45.

ληνας ευγενής Καντακουζηνός, συνταγματάρχης του Αυτοκρατορικού Ιππικού και ο Πολωνός ταγματάρχης των Ρώσων Ουλάων Γαρνόφσκι. Γραμματέας του και υπασπιστής του είναι ο Μακεδών Γεώργιος Λασσάνης που φέρει την μαύρη στολή του Ιερολοχίτου. Επτακόσιοι περίπου Έλληνες σπουδαστές, παιδιά 18 έως 20 χρονών, συγκροτούν τον Ιερό Λόχο. Ο Γ. Ολύμπιος οδηγεί σώμα 1.500 ανδρών κυρίως ιππέων. Ο καπετάν Γιάννης Φαρμάκης άλλο σώμα. Οι Σέρβοι δεν κινούνται και οι Ρουμάνοι αρχηγοί των εντοπίων πανδούρων Σάββας και Βλαδιμηρέσκου τηρούν ύποπτη στάση. Τελικά προδίδουν. Ο Αλ. Υψηλάντης κατατρίβεται σε λεπτομέρειες, διαπραγματεύσεις, σχέδια, ενώ ο Τσάρος τον αποκηρύσσει και τον καθαιρεί από τον βαθμό του στρατηγού και την θέση του υπασπιστού, που είχε κερδίσει στην μάχη της Δρέσδης κατά του Ναπολέοντος, όπου έχασε το χέρι του.

Οι Τούρκοι έχουν τον καιρό να ετοιμασθούν και να εισβάλουν στις υποτελείς τους αλλά αποστρατιωτικοποιημένες Ηγεμονίες. Τον Μάιο μήνα, όταν πια είχε ξεσπάσει η επανάσταση στον Μοριά, στην Ρούμελη, στα νησιά και στην Μακεδονία, κινούνται από όλες τις κατευθύνσεις ο Σελήμ Μεχμέτ πασάς, με μικρές δυνάμεις, ο Κεχαγιάμπεης του πασά της Συλιστρίας Χατζή Καρα Αχμέτ, μαζί με τον πασά του Γιούργεβο, επικεφαλής 12.000 ανδρών και ο πασάς του Βιδινίου Δερβίς πασάς, επικεφαλής άλλων 12.000 ανδρών.

Ο Γ. Ολύμπιος συλλαμβάνει και αποπλίζει ενώπιον του στρατού του τον προδότη Βλαδιμηρέσκου. Οι Σέρβοι και Βούλγαροι πολεμιστές, που είχαν συμπαραταχθεί με τους πανδούρους Ρουμάνους, προσχωρούν στο ελληνικό στρατόπεδο. Αλλά ο Υψηλάντης διασκορπίζει τις δυνάμεις του και η ενότητα των ενεργειών ξεφεύγει από τον έλεγχό του.

Την μοιραία Τρίτη, μέρα αποφράδα, –του Ιουνίου 1821– ξεσπά, από λάθος του Έλληνα διοικητού Καραβιά, η μάχη στο Δραγατσάνι, όπου οι επτακόσιοι νεαροί ιερολοχίτες υπό τον Νικόλαο Υψηλάντη βρίσκονται αντιμέτωποι με 800 Τούρκους σπαχήδες ιπείς και 1.500 πεζούς. Αμύνονται όρθιοι σε συμπαγές ανθρώπινο τετράγωνο και δεκατίζονται αλύπητα, αλλά ανυποχώρητοι. Το πεδίο της τιμής καλύπτεται από τα νεαρά βλαστάρια του Γένους.

Το 1884 ένας αδελφός ιερολοχίτου πεσόντος στο Δραγατσάνι, ο απόστρατος συνταγματάρχης του ρουμανικού στρατού Δημήτριος Τοπάλογλου, προτείνει να ανεγερθεί μνημείο στο πεδίο της μάχης. Ο Τιμολέων Ρουμπίνης, με την ελληνική εφημερίδα του «Σύλλογοι» στο Βουκουρέστι, διενεργεί έρανο, στον οποίο οι Έλληνες της Ρουμανίας προσφέρουν οκτώ χιλιάδες χρυσά φράγκα. Στο μνημείο, ύψους 7 μέτρων από λευκό μάρμαρο της Πεντέλης, που εξετέλεσε ο αδελφός του γλύπτη Γιαννούλη Χαλεπά με τον Λαμπαδίτη, σμιλεύθηκε, μέσα σε φύλλα δάφνης και δρυός, η επιγραφή: «*Διαβάτα, άγγελιον ότι ενθάδε κείμεθα υπέρ της Ελευθερίας αγωνισάμενοι*».⁸

Βαθιά απογοητευμένος από το κτύπημα, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αποφασίζει να εγκαταλείψει τον αγώνα και διαβαίνει τα σύνορα προς την Αυστρία με την πρόθεση να αγωνισθεί στην κυρίως Ελλάδα. Οι Αυστριακοί τον συλλαμβάνουν και τον εγκλείουν στο φρούριο του Μουργκάτς. Όταν τον ελευθερώνουν είναι βαριά άρρωστος και πεθαίνει.

Μπροστά στον Αυστριακό φρούραρχο του Σβιντ ο Γ. Ολύμπιος αποχαιρετά τον Υψηλάντη, που δεν μπορεί να μιλήσει. Οι δύο άνδρες έκλαιγαν βωβά και, όπως αφηγείται ο Μπροφέριο, ο Μακεδών λέγει στον Αρχηγό του: «Πήγαινε στην πατρίδα να πολεμήσεις υπό τα τείχη της Ακροπόλεως, συ. Εγώ θα μείνω εδώ να εκδικηθώ τους αδελφούς μου και, άμα τελειώσω, καλή αντάμωση στην Πατρίδα».

Γυρίζει προς την αγαπημένη του Σερβίδα γυναίκα Στάνα, που κρατούσε από το χέρι τα δύο αγόρια τους και στην κοιλιά της το τρίτο παιδί του, και της λέει: «Άμα σκοτωθώ, τα παιδιά μας να τα δώσεις στην Πατρίδα».

Στις 8 Σεπτεμβρίου 1822 ο Γ. Ολύμπιος και ο Γιάννης Φαρμάκης, οι δύο βλαχόφωνοι αετοί της Μακεδονίας, πολιορκούνται από τις δυνάμεις του Σελήχ μπέη στο μοναστήρι του Σέκου, πάνω στα Καρπάθια, κοντά στα σύνορα με την Αυστρία. Επί 14 μέρες αμύνονται σκληρότατα δίχως νερό και δίχως ψωμί. Ο Γεωργάκης Ολύμπιος, κυκλωμένος στο καμπαναριό, βάζει φωτιά στα βαρέλια της μπαρούτης και ανατινάσσεται με ένδεκα συντρόφους του.

8. Κλεόβουλος Τσούρκας, *Μακεδονική Ζωή*, τεύχος 10, σ. 4.

Ο Αυστριακός Πρόξενος Ουντρίσκυ, ως μεσολαβητής, εγγυάται στον Ι. Φαρμάκη πλήρη ασφάλεια της ζωής των παλικαριών του και άδεια να καταφύγει στην Αυστροουγγαρία. Οι Τούρκοι παρασπονδούν, τους αφοπλίζουν και αποκεφαλίζουν όλους τους πολεμιστές εκτός από τον αρχηγό τους. Ο Γιάννης Φαρμάκης αποστέλλεται ζωντανό τρόπαιο στον Σουλτάνο, στην Κωνσταντινούπολη, όπου οι δήμιοι τον γδέρνουν ζωντανό.

*Μας ήρθ' η άνοιξη πικρή, το καλοκαίρι μαύρο
μας ήρθε το χινόπωρο, πικρό φαρμακωμένο.
Μαζί εσυμβουλευόνταν, Γιωργάκης και Φαρμάκης
— Γιωργάκη, έλα να φύγουμε, στη Μοσκοβιά να πάμε.
— Καλά τα λες Φαρμάκη μου, καλά τα συντεχαίνεις
κι' είναι μου φαίνεται ντροπή κι' ο κόσμος θα γελάση
καλύτερ' ας βαστάζουμε σ' αυτό το μοναστήρι
όσο να βγει ο Μόσκοβος, ν' αρθή να μας βοηθήση.
Τα καραούλια φώναζαν, που πέρα απ' του Σέκου
πολλή μαυρίλα πλάκωσε, και τα βουνά μαυρίζουν
μήνα βοήθεια έρχεται, μήνα σύντροφοι φθάνουν.
Ούτε βοήθεια έρχεται, κι' ούτε σύντροφοι φθάνουν
μόνο Τουρκιά μας πλάκωσε, χιλιάδες δέκα πέντε.*

Μ' αυτό το δημοτικό τραγούδι μοιρολογούν οι Μακεδόνες τους δύο καπετάνιους. Ο Γ. Λασσάνης, όταν αποφυλακίστηκε με τον Αλ. Υψηλάντη από το φρούριο Μουργκάτς, όπου έλαβαν το μήνυμα της τραγωδία, έφθασε στην Ελλάδα, πολέμησε σ' όλη την διάρκεια του Αγώνα, έφθασε ως τον βαθμό του Επιθεωρητού Στρατού και διετέλεσε υπουργός στις πρώτες κυβερνήσεις της Αντιβασιλείας.

Ένας άλλος Μακεδόνας καπετάνιος, ο οπλαρχηγός Ιωάννης Κολοκοτρώνης, διέσχισε ένοπλος με την μικρή ομάδα του όλα τα Βαλκάνια και έφτασε στον Μοριά.

Έτσι έσβησε η επανάσταση στις παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Το Γένος όμως είχε πλέον εγερθεί και οι Έλληνες δεν θα κατέθεταν τα όπλα παρά μόνον νεκροί ή ελεύθεροι.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, αργοπεθαίνοντας, θυμόταν την 17η Μαρτίου του 1821, όταν, στο Ιάσιο της Μολδαβίας, στο σπί-

τι του Μακεδόνα Μπέλλιου από την Βλάστη, ύψωνε επίσημα την σημαία της επανάστασεως και όλοι μαζί έψαλλαν, με δάκρυα στα μάτια, τον Θούριο του Ρήγα. Από τότε τα λόγια εκείνα δεν έσβησαν ποτέ στα χείλη των Ελλήνων:

*«Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή,
παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».*

2. ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΡΟΦΡΑΓΜΑ ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΤΟ '21

ΤΗΝ 23 ΜΑΡΤΙΟΥ 1821, μέρα που οι Μανιάτες κι άλλοι Μοραΐτες επαναστάτες έμπαιναν ελευθερωτές στην Καλαμάτα, ο αρχιστράτηγος της Μακεδονίας Εμμανουήλ Παπάς προερχόμενος από την Κωνσταντινούπολη, αποβιβαζόταν στο Άγιον Όρος με ένα καράβι όπλα και πυρομαχικά. Στην Μονή του Εσφιγμένου ψαλλόταν εν μέσω δακρύων πανηγυρική δοξολογία για την απελευθέρωση του Γένους. Η επανάσταση είχε αρχίσει. Το επαναστατικό κίνημα στην Μακεδονία εξελίχθηκε σε τρεις διαφορετικούς χρόνους και χώρους: τον Μάιο του 1821 επαναστάτησε η Χαλκιδική, το Άγιον Όρος και ολόκληρος ο –σημερινός– νομός Θεσσαλονίκης, τον Φεβρουάριο του 1822 επαναστάτησε η Νάουσα με την γύρω περιοχή της και, λίγο αργότερα, σαν οπισθοφυλακή πλέον του Αγώνα, διεξήχθησαν μάχες στο Βέρμιο, στον Όλυμπο, στα Πιέρια και στην Δυτ. Μακεδονία, στις ορεινές διαβάσεις, από όπου πέρασαν προς την Θεσσαλία μαχόμενοι και έφθασαν στην Στερεά Ελλάδα και τον Μοριά, οι Μακεδόνες επαναστάτες κι αρματολοί, που συνέχισαν μέχρι τέλους τον αγώνα.

Η διάσπαση και ο αποσυντονισμός του επαναστατικού κινήματος στην Μακεδονία οφείλεται σε τρεις λόγους: Πρώτον, ο απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας για τον συντονισμό του Αγώνα Γ. Σάλας έφτασε πολύ αργά και ήταν κατ' εξοχήν ακατάλληλος. Δεύτερον, ο Εμμ. Παπάς, που ορίστηκε αρχιστράτηγος, ήταν έξοχος πατριώτης αλλ' εντελώς άγευστος της πολεμικής τέχνης. Τρίτον, οι μεγάλοι αρματολοί της Μακεδονίας είχαν διασκορπισθεί από τον εικοσαετή αγώνα τους με τον Αλή πασά, οι λαμπροί στρατιωτικοί ηγήτορες –όπως ο Καρατάσιος– δεν αξιοποιήθηκαν και η Φιλική Εταιρεία τους παραμέρισε ουσιαστικά όλους. Δεν υπήρχε Αρχή, ενώ, αντίθετα οι Μακεδόνες βρέθηκαν αντιμέτωποι με μάζες τακτικού οθω-

μανικού στρατού, πράγμα που δεν συνέβη στην πρώτη φάση, μέχρι την εδραίωση στην Νότιο Ελλάδα, όπου οι δυνάμεις των Οθωμανών ήσαν συγκεντρωμένες στον εμφύλιο πόλεμο με τον αντάρτη Αλή πασά στην Ήπειρο. Η επανάσταση της Μακεδονίας κράτησε είκοσι ολόκληρους μήνες: από τον Μάρτιο του 1821 μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1822.

Η επανάσταση της Χαλκιδικής και της Θεσσαλονίκης καθήλωσε τις ετοιμοπόλεμες τουρκικές δυνάμεις, που, υπό τον Χατζή Μπαϊράμ πασά του Σαροχάν και του Αϊδινίου, βρίσκονταν καθ' οδόν από την Μικρά Ασία προς την Νότιο Ελλάδα για να την καθυποτάξουν. Μετά καθήλωσε τον Μεχμέτ Εμίν πασά στην Κασσάνδρα, στο Άγιον Όρος, στην Νάουσα, στο Ρουμλούκι και στον Ολύμπο το 1822. Έτσι δόθηκε σημαντικός χρόνος στον Μοριά να εδραιώσει την επαναστατική εξουσία κατά τα πρώτα χρόνια –και τα κρίσιμότερα πάντοτε– βήματα μιας εξεγέρσεως, οπότε κρίνονται τα πάντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Τριπολιτσά έπεφτε στα χέρια των Ελλήνων τον Νοέμβριο του 1821, μετά μακρά και ακώλυτη πολιορκία, τις μέρες ακριβώς του Νοεμβρίου που μια τουρκική στρατιά 18.000 ανδρών, με άφθονο ιππικό και πυροβολικό, έπνιγε στο αίμα την επανάσταση της Χαλκιδικής. Με την ίδια την ζωή τους οι Μακεδόνες συγκρατούσαν τους Τούρκους στον ελληνικό Βορρά και άφηναν ελεύθερο το πεδίο δράσεως στις ελληνικές δυνάμεις της Πελοποννήσου, που επί μήνες κατατρίβονταν στην πολιορκία της Τριπολιτσάς.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι, όπως συνέβη με την Μάνη και τα νησιά, επαναστάτησαν οι περιοχές εκείνες της Μακεδονίας που υφίσταντο την ολιγότερη καταπίεση, ήσαν απαλλαγμένες από την καθημερινή παρουσία των Οθωμανών ενόπλων και απολάμβαναν εξαιρετικά προνόμια: το Άγιον Όρος ήταν ελεύθερη πολιτεία, τα Μαντεμοχώρια και τα Χάσικα Χωριά της Χαλκιδικής και βορειοανατολικής Θεσσαλονίκης είχαν εξαιρετικά προνόμια, κανέναν Οθωμανό δυνάστη και υποδειγματική ελληνική Αυτοδιοίκηση. Η Νάουσα, τέλος, πόλη της Βαλιντέ Σουλτάνας, ήταν ημιαυτόνομη, φόρου υποτελής απευθείας στην Βασιλομήτορα.

Οι Φιλικοί, που θανατώθηκαν με λυντσάρισμα στην Θεσ-

σαλονίκη, ήσαν πλουσιότατοι έμποροι και ευπατρίδες, που, με την συμμετοχή τους στην πρώτη γραμμή του Αγώνα, είχαν να χάσουν τα πάντα και να μην κερδίσουν τίποτε απολύτως, εκτός από την ελευθερία του Γένους.

Κορυφαίος των ευπατριδών ήταν ο αρχιστράτηγος της Μακεδονίας Εμμανουήλ Παπάς, από την Δοβίστα των Σερρών. Βαθύπλουτος τραπεζίτης και έμπορος, με δίκτυο εμπορικών σταθμών στην Μεσευρώπη, είχε εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη. Ήλθε να θυσιάσει τα πάντα στον βωμό του Γένους: την περιουσία του, την ζωή του και τα παιδιά του. Είχε οκτώ γιους και μία θυγατέρα. Ο ένας ήταν ανήλικος εντελής. Οι άλλοι επτά έφθασαν από τα ιδιόκτητα μέγαρά τους της Ευρώπης και της Πόλης, ακολούθησαν τον πατέρα τους και, μετά τον θάνατό του, συνέχισαν τον αγώνα στην Νότιο Ελλάδα. Από τους επτά θυσιάστηκαν μαχόμενοι οι έξι.

Ο Αλέξανδρος πέφτει στο Μεσολόγγι, στο πλευρό του Μάρκου Μπότσαρη. Ο Νικόλαος πέφτει στο Φάληρο, στο πλευρό του Καραϊσκάκη. Ο Ιωάννης πέφτει στο Μανιάκι, στο πλευρό του Παπαφλέσσα. Ο Γεώργιος έπεσε στην Λαμία. Ο Δημήτριος απαγχονίστηκε στο Νεόκαστρο. Και ο Αθανάσιος αποκεφαλίζεται στην Χαλκίδα.

Ο Αναστάσιος Εμμ. Παπάς βρισκόταν στην Βιέννη κατά την έκρηξη της Επανάστασεως και διηύθυνε το εκεί υποκατάστημα του πατέρα του. Τα εγκαταλείπει όλα και σπεύδει να έλθει στην αγωνιζόμενη Πατρίδα, να πολεμήσει και να σκοτωθεί σαν αληθινός, όπως γράφει, Μακεδόνας. Μαζί του παίρνει άλλους δώδεκα θερμούς και πλούσιους Έλληνες της Βιέννης, καθώς και τον λογιστή της επιχειρήσεώς του. Την απόφασή του αναγγέλλει και αιτιολογεί λαμπρά με επιστολή του, που, γράφει στην Βιέννη, στις 18 Απριλίου 1821, προς τον μεγαλύτερο αδελφό του Αθανάσιο και παρέδωσε στην δημοσιότητα ο ερευνητής καθηγητής Απ. Βακαλόπουλος. Γράφει ο Μακεδών:⁹

9. Απ. Βακαλόπουλος, *Εμμανουήλ Παπάς, Αρχηγός και Υπερασπιστής της Μακεδονίας. Η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του*, Θεσσαλονίκη, έκδοση ΙΜΧΑ, 1981· *Μακεδονική Ζωή*, τεύχος 191, σ. 16.

Αγαπημένε μου αδελφέ!

Σου έγραψα προ ημερών και χθες εν παρόδω για την απόφασή μου να αναχωρήσω. Επειδή όμως σκέφτηκα, ότι μπορεί να το εθεώρησες για αστειό, γι' αυτό είμαι αναγκασμένος να σου στείλω σήμερα γράμμα με ειδικό ταχυδρόμο και να σε πληροφορήσω για την όλη αλήθεια του σκοπού μου και έτσι να κανονίσεις, όπως είναι συμφερότερο, πολυαγαπημένε μου!

Είναι ένας μήνας τώρα, που δεν είχα ησυχία ούτε στιγμή. Είχα στρέψει την προσοχή μου στην τωρινή κατάσταση και ήθελα να βρω ένα μέσο για να ικανοποιήσω τον εαυτό μου και γενικά την οικογένειά μου. Αλλά όλον αυτόν τον καιρό στάθηκε αδύνατο να προτιμήσω την ματαιότητα και να παραμερίσω το ένδοξο γεγονός του αιώνος.

Μια γυναικεία μορφή στεκόταν πάντα μπροστά στα μάτια μου θλιμμένη, κλαμένη, πληγωμένη, βαριά αλυσσοδεμένη. Πάντα με κοίταζε με βλέμμα ατενές χωρίς να μου μιλεί. Αλλά τέλος, πριν από λίγες μέρες μου είπε θυμωμένα:

— «Παιδί μου , πάψε πια να είσαι σκυθρωπός! Πάψε να είσαι μόνο ο Αναστάσιος Εμμ. Παπάς , ο γιος του καλού σου πατέρα! Είσαι ένας Μακεδόνας και το καθήκον σου σε καλεί. Αίσχος και ανεξίτηλη ντροπή θα είναι για σένα, εάν μείνεις αδιάφορος σ' αυτήν την ευκαιρία. Εμπρός λοιπόν, αγαπημένο μου παιδί! Δείξε πως είσαι ένας Μακεδόνας! Γίνου ένας Αριστόδημος και κάτω απ' αυτό το όνομα πολέμα για την Πατρίδα! Μη φοβάσαι τι θα πουν οι συγγενείς σου. Η μητέρα σου, ο πατέρας σου, όλα τ' αδέρφια σου, αντί να σε μοιρολογήσουν, αν πέσεις για την Πατρίδα, θα μιμηθούν το παράδειγμα του Ξενοφώντος, το παράδειγμα της σπαρτιάτισσας μητέρας, και αν για μια στιγμή κλάψουν και πενήθσουν, πάντα θα τους παρηγορεί η αξιοθαύμαστη απόφασή σου, εφ' όσον εσύ χωρίς καμμιά άλλη αιτία παρά μέσα από την αγάπη, τη φιλία και κάθε ησυχία που σε περιβάλλουν, ξεκινάς εν τούτοις και τραβάς προς τον υπέροχο σκοπό! Αριστόδημε, ο φοίνιξ σου φωνάζει: Μάχου υπέρ πατρίδος! Μη διστάζεις, μη δειλιάζεις με τη σκέψη, ότι μπορεί να είσαι ο τελευταίος. Όρμα απάνω στον εχθρό σαν ένας Μακεδόνας φτιάξε αργυρές ασπίδες, ζαναζωντάνεψε την αήττητη φά-

λαγγα. Τι το όφελος να καλοζείς στα ξένα και να στερείσαι για πάντα την Πατρίδα σου!».

Αυτά και άλλα πολλά παρόμοια μου είπε και χάθηκε με μιας. Μου είναι αδύνατο πια, Θανασάκη μου, να μην υπακούσω τη φωνή της. Το αποφάσισα, ναι, το αποφάσισα! Έχετε γεια! σπεύδω προς τα ένδοξα πεδία των μαχών του Μαραθώνα και των Θερμοπυλών! Εκεί με περιμένει το στεφάνι ενός πραγματικού στρατιώτη ή ίσως ακόμα και ο θάνατος. Αλλά για μένα είναι το ίδιο. Ο θάνατος για την Πατρίδα είναι το γλυκύτερο χάρισμα.

— Ας γίνει, ό,τι μου κλώθει η μοίρα.

Η μοίρα του έκλωθε να είναι ο μόνος επιζών από τα επτά μαχόμενα αδέρφια και, μετά την απελευθέρωση να πεθάνει άμπωτος, λησμονημένος από την Πατρίδα, στην Πάτρα. Από διάφορες μαρτυρίες τον βρίσκουμε στις αρχές του 1824 στην Ύδρα να μοιράζει τα απομένοντα πλούτη του. Ο Άγγλος Στάνχοπ, με γράμμα του, τον παρακαλεί να τον βοηθήσει να ιδρύσει τυπογραφείο για εφημερίδα και βιβλία στην Αθήνα, καθώς και σχολεία. Τον Οκτώβριο του 1825, κατά τον έβδομο μήνα της πολιορκίας, βρίσκεται και προμαχεί με τους άλλους Μακεδόνες στο αδούλωτο Μεσολόγγι. Συνδέεται με βαθιά φιλία με τον Ελβετό φιλέλληνα Μάγιερ, που εκδίδει την εφημερίδα με το τραγικό χρονικό της πολιορκίας και τελικά σκοτώθηκε. Τους δένουν τα φιλελεύθερα ιδανικά της Γαλλικής Επανάστασης, όπως αναφέρει ο Μάγιερ σ' ένα σημείωμα του γραμμένο στα γερμανικά.

Με το καράβι του Θρακιώτη αγωνιστή Χατζή Βισβίζη, τον οποίο αργότερα διαδέχθηκε ως καπετάνισσα η χήρα του Δόμνα, ο Εμμανουήλ Παπάς φτάνει στο Άγιον Όρος, όπου ο Γιάννης Φαρμάκης, τρία χρόνια νωρίτερα, είχε μυήσει στην Φιλική Εταιρεία τον αρμόδιο Επίσκοπο Αρδαμερίου και Αγίου Όρους Ιγνάτιο, καθώς και αγιορείτες πατέρες. Χίλιοι ένοπλοι μοναχοί στρατεύονται κάτω από την σημαία του επαναστατημένου Γένους. Προστίθενται άλλοι τρεις χιλιάδες Μακεδόνες, κυρίως Χαλκιδικιώτες.

Τελευταία το Άγιον Όρος, όπως επίσης η Εκκλησία, ο ανώτατος κλήρος και οι πλούσιοι και προεστοί Έλληνες συκοφαντού-

νται δεινά από την μαρξιστική ανάλυση, πως δήθεν «υπονόμευσαν» ή «εκμεταλλεύθηκαν» τον Αγώνα που τάχα ήταν «ταξικός». Τα γεγονότα αποστομώνουν και ακυρώνουν την υλιστική ανάλυση. Ο Ι. Κ. Βασδραβέλλης, που αφιέρωσε την ζωή του στην έρευνα των αρχείων της Μακεδονίας παρατηρεί για το Άγιον Όρος:¹⁰

Χίλιοι περίπου Αγιορείται μοναχοί διετέλουν υπό την αρχηγίαν του αρχιμανδρίτου Βατοπεδίου Θεοφίλου, του αρχιμανδρίτου Κουτλουμουσίου Γρηγορίου, του προηγουμένου της Μεγίστης Λάρας Ναθαναήλ, του καθηγουμένου του Εσφιγμένου Ευθυμίου, επιστηθίου φίλου του αρχιστρατήγου Εμμανουήλ Παπά, του Ξενοφώντος Γεδεών και του αρχιμανδρίτου Ησαΐα του Χιλιανδαρίου. Ματαίως θα προσπαθήσει ο ιστορικός ερευνητής ν' ανεύρη παρόμοιον φαινόμενον πατριωτισμού μοναχών εις την ιστορίαν των χριστιανικών κρατών ή εις τον καθ'όλον μοναχικόν βίον εν Ελλάδι και αλλαχού.

Όταν ο Εμμανουήλ Παπάς έφθανε στον Άθω, η Θεσσαλονίκη και η περιοχή της διέθετε μικρές οθωμανικές δυνάμεις. Όλες τις μάχιμες δυνάμεις τις είχε πάρει μαζί του ο βαλής της Θεσσαλονίκης Χουσεΐν πασάς, που εξεστράτευσε στα Γιάννενα εναντίον του αντάρτη Αλή πασά. Τον αντικαθιστούσε ο αιμοχαρής Γιουσούφ μπέης. Αλλά ο Παπάς, άπραγος περί τα πολεμικά, δεν κτύπησε. Αντίθετα, σπατάλησε δυο ολόκληρους μήνες –όπως και ο Αλ. Υψηλάντης στις Ηγεμονίες, αν και στρατηγός– σε προετοιμασίες, συνομιλίες κτλ.

Στο μεταξύ όμως κατέφθανε, επικεφαλής στρατιάς από την Μικρά Ασία, ο Μπαϊράμ πασάς, προοριζόμενος για τον Μοριά. Η επανάσταση, που εκδηλώθηκε στις 17 Μαΐου 1821 πρώτα στον Πολύγυρο, «συναντήθηκε» έτσι με τον επερχόμενο, ετοιμοπόλεμο και καλά οργανωμένο οθωμανικό στρατό του Μπαϊράμ πασά. Παρά ταύτα σημείωσε αρχικά εντυπωσιακές επιτυχίες.

Μια φάλαγγα επαναστατών υπό τον Γιάννη Χάψα κινήθηκε μέσω Χολομώντος, Βάβδου και Βασιλικών, προς την ίδια την Θεσσαλονίκη. Και έφθασε στις ανατολικές πύλες της σχεδόν.

10. Βασδραβέλλης, ό.π. (σημ. 4), σ. 131.

Μια τουρκική δύναμη υπό τον Αγκούς αγά, που κινήθηκε εναντίον των επαναστατών, συνετρίβη έξω από τα Βασιλικά, κοντά στην σημερινή Γεωργική Σχολή σχεδόν. Οι επαναστάτες όμως σταμάτησαν και οχυρώθηκαν για άμυνα, αντί να προχωρήσουν. Τους έλειπε η πείρα.

Η άλλη φάλαγγα υπό τον Εμμανουήλ Παπά κινήθηκε προς βορράν κατά μήκος της χερσονήσου του Άθω, ξεσήκωσε την Ιερισσό και, μέσω Ολυμπιάδος, βγήκε στον Σταυρό. Μετά εστράφη δυτικά προς τον Εγρή Μπουτζάκ (Νέα Απολλωνία), κινούμενη στον άξονα της σημερινής εθνικής οδού Θεσσαλονίκης - Καβάλας προς Λαγκαδά και Θεσσαλονίκη. Τα Μαντεμοχώρια και τα Χασικοχώρια της Χαλκιδικής εξεγέρθηκαν –όλα τα χωριά που βρίσκονται στην βορινή πλαγιά του Χολομόντα κι ο Μαντέμ Λάκκος, όπου λειτουργούν ακόμη πλούσια μεταλλεία (Παλιοχώρι, Παλαιόχωρα, Στρατόνι, Στρατονίκη, Στάγειρα κτλ.). Αλλά ο Μπαϊράμ πασάς επερχόταν από ανατολικά και ο Γιουσούφ μπέης της Θεσσαλονίκης, αφού συγκέντρωσε δυνάμεις, από τα δυτικά. Ο Εμμανουήλ Παπάς βρέθηκε μεταξύ δύο πυρών στα στενά της Ρεντίνας και υποχρεώθηκε να υποχωρήσει προς το Άγιον Όρος.

Ο Γιουσούφ μπέης κατέστρεψε σαράντα δύο χωριά στο πέρασμά του, από το Δερβένι μέχρι το Εγρή Μπουτζάκ. Τους άνδρες τους έπνιξε μέσα στην λίμνη της Βόλβης. Τις γυναίκες και τα παιδιά τους έφερε στην Θεσσαλονίκη και τους πούλησε στα σκλαβοπάζαρα, με κύριο προορισμό την Βεγγάζη.

Ο Μπαϊράμ πασάς προχώρησε, μέσω Σταυρού και Ολυμπιάδος, προς το Στρατόνι και την Ιερισσό. Πέρασε όλους τους άνδρες της Ιερισσού «εν στόματι ρομφαίας» και εξανδραπόδισε τα γυναικόπαιδα.

Ο Σουλτάνος και Χαλίφης Μαχμούτ είχε κηρύξει τον Ιερό Πόλεμο, προκαλώντας σχετικό ιερό φετβά του Σεΐχουλισλαμάτου. Στο αυτοκρατορικό φερμάνι του της 3ης Μαΐου 1821 ο Σουλτάνος και Χαλίφης των Πιστών αναφέρει:

Τα παραγγέλματα του Ιερού Σερή επιβάλλουν όπως αυτοί μεν οι άπιστοι διαπερνώνται εν στόματι ρομφαίας, τα τέκνα και οι γυναίκες των εξανδραποδίζονται, τα υπάρχοντά των διανέμονται μεταξύ των πιστών νικητών του Ισλάμ, αι δε εστίαι των παραδίδω-

νται εις το πυρ και την τέφραν ούτως ώστε ούτε αλέκτορος φωνή να μην ακουστή πλέον εν αυταίς. Ούτως εΐη βοηθός τοις πιστοίς ο Αλλάχ και το ιερόν αυτού Κοράνιον.

Τα σχετικά έγγραφα, που βρέθηκαν στα μουσουλμανικά ιεροδικεία Θεσσαλονίκης και Βεροίας και δημοσιεύθηκαν από τον Μακεδόνα εκ Βλάστης ερευνητή Ι. Κ. Βασδραβέλλη, είναι συνταρακτικά, γιατί περιγράφουν και ομολογούν επίσημα από τουρκικής πλευράς τα αιματηρά γεγονότα και την γενοκτονία βήμα προς βήμα. Επειδή είχε κηρυχθεί Ιερός Πόλεμος, οι επικεφαλής πασάδες ανέφεραν όχι μόνο προς τον Σουλτάνο, αλλά απευθείας προς τους ιεροδίκες, στους οποίους έδιδαν όμως και εντολές για τα περαιτέρω.

Στις 2 Ιουλίου 1821 ο Σουλτάνος υπογράφει και αποστέλλει ταχύτατα με ειδικό έφιππο ταχυδρόμο φιρμάνι προς την Θεσσαλονίκη. Προάγει τον αρχιθυρωρό (καουτζήμπαση) των τειχών της Θεσσαλονίκης και αναπληρωτή του πασά Χουσεΐν Γιουσούφ μπέη σε μοντεσελίμη, να οργανώσει στρατεύματα και να εκστρατεύσει «κατά των απίστων» αμέσως, γιατί ο Μπαϊράμ πασάς, που πέτυχε μια πρώτη νίκη στα στενά της Ρεντίνας κατά του Εμμ. Παπά και είχε καταστρέψει πολλά χωριά, έπρεπε να φύγει αμέσως «επειδή η επανάστασις και ο αναβρασμός του Μωρηά έλαβε διαστάσεις», ενώ ταυτόχρονα η επανάστασις κάθε άλλο παρά έσβηνε στην Χαλκιδική, όπου οι Έλληνες οχυρώνονταν.

Πέντε μέρες αργότερα, στις 7 Ιουλίου 1821, το φιρμάνι είχε φθάσει στα χέρια του Μπαϊράμ πασά, που είχε στήσει το στρατόπεδό του στην Παπαζαρούδα (στον άξονα της σημερινής οδού Καβάλας - Θεσσαλονίκης). Ο πασάς αναγνωρίζει ότι παρά την εντολή να καταστραφούν όλα τα χωριά του Λαγκαδά, τα Μαντεμοχώρια και τα Χάσικα χωριά, η επανάστασις φουντώνει. Γι' αυτό άλλωστε ο ίδιος είχε καθηλωθεί στην περιοχή. Γράφει στον Γιουσούφ μπέη της Θεσσαλονίκης:

Εν τούτοις όμως η επανάστασις των επαράτων τούτων στασιαστών από στιγμής εις στιγμήν οξύνεται, είναι δε θρησκευτική και κρατική υποχρέωσις ημών να βαδίσωμεν και να κατατροπώσωμεν τους επαναστατήσαντας ραγιαδες. [...] Δια την αντιμετώπι-

σιν των γεγονότων συμφώνως με τον εκδοθέντα φετβάν πρέπει να υποτάσσησθε, να υπακούητε και να συμμορφούσθε προς τας γραφάς.

Πράγματι, ο Γιουσούφ μπέης κινήθηκε και κατέστρεψε την περιοχή του Λαγκαδά και των Χάσικων χωριών, πνίγοντας τους άνδρες στην λίμνη, όπως προαναφέρθηκε. Αλλά η επανάσταση δεν έσβηνε και ο Μπαϊράμ πασάς, που είχε ως κατεπείγουσα αποστολή του τον Μοριά, παρέμεινε καθηλωμένος στην Μακεδονία, γύρω από την Θεσσαλονίκη.

Σε φερμάνι του προς τον ιεροδίκη της Βεροίας, τέλη πλέον του Ιουλίου 1821, ο Μπαϊράμ πασάς ζητάει να του ετοιμάσουν σιτηρά για τον στρατό του που θα περάσει από την Βέροια, μέσω Καστανιάς, για την Θεσσαλία, με προορισμό την Πελοπόννησο. Και εξηγεί ότι παρά τις αυτοκρατορικές εντολές για επίστευση, δεν μπόρεσε ακόμη να φθάσει στον σκοπό του, γιατί τον καθυστέρησαν οι Μακεδόνες επαναστάτες. Γράφει:

Σοφολογιώτατε ιεροδίκα Βεροίας, αυξηθήτω η αρετή σου. Καύχημα των ομοίων σου αγιάν, αυξηθήτω η ικανότης σου. Λοιποί πρόκριτοι και εργαζόμενοι, αυξηθήτω η αξία σας. Καθίσταται γνωστό υμίν ότι, δυνάμει αυτοκρατορικού φερμανίου επιφορτισθείς με την εκκαθάρισιν της Πελοποννήσου από τους απαισίτους ραγιάδες, οίτινες, εξελθόντες των ορίων της νομιμοφροσύνης ύψωσαν την σημαίαν της επαναστάσεως εν Πελοποννήσω, Ευβοία και τοις πέριξ, και διαταχθείς όπως προσβάλω και εξολοθρεύσω αυτούς, ανεχώρησα εκ Μικράς Ασίας μετά πολλών στρατευμάτων κατευθυνόμενος εις Λάρισσαν και εκείθεν εις Πελοπόννησον, ως είναι δε γνωστόν, διεπεραιώθην δια του περάματος του Τσαρδάκ εις Ρούμελην (εννοεί την ευρωπαϊκή Τουρκία). Επειδή όμως οι ραγιάδες των πέριξ του κόλπου του Σάρρου έδει να επαναφερθούν εις την τάξιν, κατ' ανάγκην εχρονοτρίβησα επί αρκετάς ημέρας εκεί. Ακολούθως επειδή οι ραγιάδες των δήμων Καλαμαριάς και Παζαρούδας της περιφερείας Θεσσαλονίκης, ως και οι των Μαντεμοχωριών, Πολυγύρου και Κασσάνδρας, είχαν επαναστατήσει, μοι ανετέθη εκ περισσού και η καταστολή του κινήματος τούτου. Δι' ο, επισπεύσας την προέλασίν μου, ήρχισα την μάχην κατ' αυ-

τών από του στενού της Ρεντίνης και με την βοήθεια του παντοδύναμου θεού κατόπιν γενναίας εφόδου των στρατιωτών της Αυτού Μεγαλειότητος κατηγάγομεν περιφανή νίκην κατά των εχθρών και, αφού διεπεράσαμεν εν στόματι μαχαίρας τους απίστους τεσσαράκοντα δύο χωρίων, εξαποστείλοντας τας ρυπαράς ψυχάς αυτών εις την κόλασιν, ηχημαλώτισαμεν τας συζύγους και τα τέκνα αυτών και ελαφυραγωγήσαμεν τας πλουσίας περιουσίας αυτών, ας και διενείμαμεν μεταξύ των νικητών στρατιωτών, τα δε χωρία και στρατόπεδα αυτών παρεδώσαμεν εις τας φλόγας, διασκορπίσαντες και τα χωρία αυτών, εις τρόπον ώστε την τρίτην τρέχοντος μηνός Σεβάλ δεν έμεινε πλέον ουδεμία αφορμή φροντίδων, αναχωρήσαντες δε εκείθεν, εδιπλασιάσαμεν τον ρυθμόν της πορείας ημών, σπεύδοντες εις βοήθειαν του αδελφού ημών της Πελοποννήσου Μεχμέτ πασά, μεθ' ου εκ συμφώνου να διεπεράσωμεν δια του ζίφους τους απίστους, υιούς απίστων, επαναστάτας της περιφέρειας ταύτης, επιβάλλοντες την δέουσαν τιμωρίαν εις αυτούς...

Η εικόνα της ερημώσεως, που δίνει, είναι φοβερή. Αλλά μέχρι τέλη Ιουλίου, παρά την αισιοδοξία του, δεν μπορεί να ξεκινήσει καν από την περιοχή. Συνεχίζει την καταστροφή και την επεκτείνει μέχρι τις κορυφές του Ολύμπου. Αλλά δεν προχωράει. Σε φερμάνι του στις 21 Ιουλίου 1821 αναφέρει πως βρίσκεται μακριά από την Βέροια:

Ούτω εκτελών το υψηλόν αυτού πρόσταγμα και εκκαθαρίζων από των τοιούτων ακαθάρτων στοιχείων και βδελυρών ερπετών την περιφέρειαν Θεσσαλονίκης, επέδραμον μετά του γενναίου στρατού μου κατά των περιοχών Καλαμαριάς, Παζαρούδας, Σιδηρόπορτας, Πολυγύρου, Κασσάνδρας, Κίτρους και Κατερίνης ένθα καταπολεμήσας τους απίστους τούτους, εξόντωσα και απήλειψα από προσώπου γης 42 πόλεις και χωριά αυτών συνωδά δε τω ιερώ φετφά, αυτούς μεν τους ιδίους διεπέρασα εν στόματι ρομφαίας, τας γυναίκας και τα τέκνα των εξηνδραπόδισα, τα υπάρχοντά των διένειμα μεταξύ των πιστών νικητών, τας εστίας δε αυτών παρέδωσα εις το πυρ και την τέφραν ώστε ούτε φωνή αλέκτορος να ακούηται πλέον εις αυτάς.

Επειδή ήδη συνέχιζων την υψηλήν εντολήν του Κραταιοτά-

του ημών Σουλτάνου, πρόκειται να κατέλθω δια Λαρίσης και Στερεάς εις τα Μέγαρα και εκείθεν να σπεύσω εις βοήθειαν του βαλή της Πελοποννήσου ενδοξοτάτου αδελφού μου Μεχμέτ Πασά (εννοεί τον Χουρσίτ), τιμωρών καθ' οδόν τους απίστους τούτους και επειδή διερχόμενος εκ της πόλεως υμών πρόκειται να παραμείνω εκεί επί μίαν νύκτα μετά των πολυπληθών μου πιστών, καθ' υψηλήν μου διαταγήν εντέλλεσθε να εξασφαλίσητε ανάλογα καταλύματα, τρόφιμα και ζωοτροφάς, απαραίτητα δια τας ανάγκας του υπό τας διαταγάς μου στρατού δια την εκστρατείαν ταύτην.

Με το αίμα των Μακεδόνων ο Μοριάς και η Στερεά Ελλάδα κερδίζουν χρόνο και νίκες.

Είναι ήδη Σεπτέμβριος μήνας του 1821 και η επανάσταση στην Χαλκιδική και την περιοχή της Θεσσαλονίκης δεν σβήνει, παρά τις συμφορές.

Αφού καθόρισε την βόρεια και την δυτική περιοχή του νομού Θεσσαλονίκης μέχρι τον Όλυμπο, ο Μπαϊράμ πασάς εστράφη εναντίον των επαναστατών που βρίσκονταν στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης, έξω από τα Βασιλικά. Εκεί οι Χαλκιδικιώτες από τον Πολύγυρο, την Συκιά, τον Άγιο Νικόλαο, τον Βάβδο, την Γαλάτιστα, τον Γαλαρινό κτλ., υπό τον Γιάννη Χάψα, αποτραβήχθηκαν για να 'χουν πλάτη την πλαγιά του βουνού, κάτω περίπου από το Μοναστήρι της Αγίας Αναστασίας. Οι Τούρκοι μπήκαν στα ανυπεράσπιστα Βασιλικά και σκλάβωσαν όλα τα γυναικόπαιδα. Τα πούλησαν στο σκλαβοπάζαρο της Θεσσαλονίκης. Μετά κτύπησαν μετωπικά τους επαναστάτες. Πολέμησαν όλοι ηρωικά και ο Χάψας ανάμεσα τους όρθιος. Αλλά η πλημμυρίδα τους σάρωσε.

Τα γυναικόπαιδα, που είχαν καταφύγει στο μοναστήρι της Αγίας Αναστασίας, διέφυγαν. Όσα πιάσθηκαν, πουλήθηκαν στα σκλαβοπάζαρα. Ο Μπαϊράμ πασάς μπορούσε τώρα να κινήσει για την Λάρισα, μέσω Βεροίας, με προορισμό την Πελοπόννησο.

Αν και η επανάσταση στην Μακεδονία δεν ήταν συντονισμένη ώστε να είναι γενική, ο οθωμανικός στρατός ενεπλάκη επί μήνες εκεί και δεν μπόρεσε όλο το 1821 να κατέβει στον Μοριά. Το 1822 έπρεπε άλλωστε να εκκαθαρίσει την Νάουσα. Και η Χαλκιδική κρατούσε ακόμη. Ο Εμμ. Παπάς, αφού έλαβε βοήθεια

500 ανδρών από τον Όλυμπο –τους έστειλε ο αρματολός Διαμαντής–, οχυρώθηκε στο στενό της Ποτίδαιας, που ενώνει την χερσόνησο της Κασσάνδρας με την Καλαμαριά.

Στο μεταξύ στην Θεσσαλονίκη είχε εξαπολυθεί γενικό πογκρόμ κατά των «απίστων». Επειδή υπήρχε υποψία επαναστάσεως, πριν τον Μάιο του 1821, ο Γιουσούφ μπέης είχε συλλάβει και κρατούσε φυλακισμένους στον Λευκό Πύργο –τον Πύργο του Αίματος–, καθώς και σε άλλα μπουντρούμια 400 ομήρους. Όταν ήλθε το μήνυμα ότι στον Πολύγυρο εσφάγη η τουρκική φρουρά, στις 17 Μαΐου 1821, ο Γιουσούφ μπέης πολλαπλασίασε τις συλλήψεις. Συνέλαβε τον αναπληρωτή του Μητροπολίτη, Επίσκοπο Κίτρου, όλους τους προκρίτους και δύο χιλιάδες άλλους Θεσσαλονικείς. Δεν τους χωρούσαν οι φυλακές και τους μάντρωσε στον αυλόγυρο και στον ναό του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, στην Μητρόπολη. Ο όχλος χύμηξε πάνω στους προεστούς. Ο προεστός Χρ. Μενεξές, Φιλικός, απαγχονίσθηκε σε πλατάμι στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου. Ο Επίσκοπος Μελέτιος και ο παπα-Γιάννης του Αγίου Μηνά εσφάγησαν επί τόπου. Εννέα δημογέροντες μεταφέρθηκαν στο Καπάνι, στην σκεπαστή αγορά, και λυντσαρίσθηκαν από το πλήθος. Είναι οι Χρ. Μπαλάνος, Πάικος, Γούναρης, Αχτάρης, Νάνος, Πεσές, Αναγνώστης, Παπάς και Αναστ. Κυδωνιάτης. Πάνω από τρεις χιλιάδες Θεσσαλονικείς εσφάγησαν εκείνες τις μέρες, όπου οργιάζε ο μουσουλμανικός όχλος μαζί με τους Εβραίους, οι οποίοι εξεδήλωσαν εξαιρετική εχθρότητα προς τους Έλληνες –διότι ήσαν ανταγωνιστές τους στο εμπόριο.

Τον Σεπτέμβριο του 1821 παρέμενε επαναστατημένη η Κασσάνδρα και το Άγιον Όρος στην Χαλκιδική. Ο Μπαϊράμ πασάς είχε αποχωρήσει και ο Γιουσούφ Μπέης ήταν ανίκανος να προελάσει.

Σε φερμάνι του, που φέρει ημερομηνία 29 Σεπτεμβρίου 1821, τον αντικαθιστά και του αναγγέλλει πως διόρισε ανεξάρτητο αρχιστράτηγο ειδικά για την καταστολή της επαναστάσεως στην Χαλκιδική και το Άγιο Όρος. Γράφει το φερμάνι προς τον καπουτζήμπαση και μουτεσελίμη:

Μόλις φθάση το υψηλόν αυτοκρατορικόν φερμάνιον, έστω

γνωστόν ότι οι περισσότεροι των εξεγερθέντων ραγιάδων του χασιού Λαγκαδά και του εσωτερικού του μεταλλείου Μαντεμοχωρίων κατετροπώθησαν και κατεστράφησαν, αλλά τινές τούτων κατόρθωσαν να διαφύγουν εις το Άγιον Όρος και την Κασσάνδραν. Ένεκα τούτου δια προηγουμένου φερμανίου συ ο ρηθείς καπουτζήμπασης είχες διορισθεί όπως πατάξης και εξοντώσης τους εις τα μέρη ταύτα διαφυγόντας ραγιάδες, τεθέντων υπό την διοίκησίν σου των εκ Θεσσαλονίκης και των γύρω καζάδων στρατολογηθέντων στρατευμάτων. Δια την διεκπεραίωσιν όμως της υποθέσεως ταύτης έπρεπε να διορισθί εις λίαν ικανός και τολμηρός εκ των μεγάλων βεζύρων Μου, δι' ο διορίσθη με τον βαθμόν του βεζύρη δια παραχωρήσεως αυτώ και των σαντζακίων Νίγδης, Γενή Σεχίρ και Κίρ Σεχίρο σεβάσμιος μεγιστάν, έξοχος στρατάρχη, ρυθμιστής του κόσμου βεζύρης Μου, είτε ο ύψιστος να καθιστά διαρκές το κλέος του, ίνα εκστρατεύση εναντίον του Αγίου Όρους και της Κασσάνδρας με πλήρη ανεξαρτησίαν δράσεως, η δ διοίκησις των καταρτισθέντων στρατευμάτων μετεβιβάσθη επ' ονόματι αυτού.

Το όνομα του πασά και βεζίρη παραλείπεται στο φερμάνι, γιατί από τους τίτλους του ήταν πολύ γνωστός: πρόκειται για τον Μεχμέτ Εμίν, τον αποκαλούμενο Εμπού Λουμπούτ, προσωπικότητα τυχοδιωκτική και μεγάλη σκληρότητος, αλλά και αξίας. Άλλοι τον θεωρούν Γεωργιανό Χριστιανό, που στα 18 του χρόνια έγινε εξωμότης, και άλλοι τον θεωρούν Σύρο από την Δαμασκό, γιατί επονομαζόταν «Σαμλής», δηλαδή Δαμασκηνός. Στα νιάτα του, επειδή έμπαινε σε ξένα χαρέμια, ο Σουλτάνος έστειλε καπιτζήμπαση να του πάρει το κεφάλι, αλλά ο Μεχμέτ Εμίν κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια. Κατόρθωσε να ανακτήσει την εύνοια του Σουλτάνου και πήγε στην Δαμασκό, γι' αυτό ονομαζόταν Σαμλής. Στην συνέχεια έγινε βεζύρης και του παραχωρήθηκαν στην Μικρά Ασία τρία σαντζάκια: Νίγδης, Γενή Σεχίρ και Κρί Σεχίρ. Από κει εξαπεστάλη στην Μακεδονία, όπου ο Σουλτάνος του εξεχώρησε τα πασαλίκια της Θεσσαλονίκης και της Καβάλας για ν' αντλήσει μεγάλες δυνάμεις προς κατάπιξη της μακεδονικής εξεγέρσεως.

Οργάνωσε καλό στρατό, με ισχυρό πυροβολικό και πολυάριθμο ιππικό. Αρχές Νοεμβρίου του 1821 εξεστράτευσε επικε-

φαλής 14.000 ανδρών. Μαζί του εξεστράτευσαν και 500 ένοπλοι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης υπό τον Ιωσήφ Περέζ. Άλλους 3.500 άνδρες με ιπικό και πυροβόλα έστειλε στην χερσόνησο του Άθω και απέκλεισε το Άγιον Όρος στον Πρόβλακα και την Κουμίτσα, στο στενό που είχε κάνει διώρυγα ο Ξέρξης (σήμερα Νέα Ρόδα και Τρυπητή).

Απέναντι στους 14.000 άνδρες του Μεχμέτ Εμίν πασά ο Εμμανουήλ Παπάς δεν παρέτασσε περισσότερους από 1.500 πολεμιστές –αποφασισμένους όμως να πεθάνουν. Μέσω των Εβραίων έγιναν προτάσεις υποταγής και απερρίφθησαν. Τότε, στο στενό της αρχαίας Ποτίδαιας, που ενώνει τον Θερμαϊκό με τον κόλπο της Κασσάνδρας, συνήφθη φοβερή μάχη. Την Δευτέρα 13 Νοεμβρίου 1821 όλες οι κατά μέτωπον επιθέσεις αποκρούστηκαν. Αλλά, κάποτε, σε κάποιο σημείο, η άμυνα λύγισε και οι Τούρκοι κατόρθωσαν να περάσουν απέναντι, γεφύρωσαν το στενό και χύμηξαν χιλιάδες μες στο ρήγμα. Ακολούθησε σφαγή των πολεμιστών και ερήμωση του τόπου.

Ο ίδιος ο Μεχμέτ Εμίν Εμπού Λουμπούτ πασάς αναφέρει αυθιμερόν από το πεδίο της μάχης στον ιεροδίκη της Θεσσαλονίκης και στον Γιουσούφ μπέη με τον συνήθη πομπώδη τρόπο:

Σοφολογιώτατε ιεροδίκη Θεσσαλονίκης, σύμβολον του ιερού δικαίου αυξηθήτω η σοφία σου. Εξοχώτατε Γιουσούφ βέη, αρχιθυρωρέ της Υψηλής Πύλης και Μουτεσελήμ της Θεσσαλονίκης και χορηγητά της Στρατιάς Κασσάνδρας, καύχημα των ενδόξων και ευγενών, είη διαρκής ο ζήλος σου. Και σεις πρόκριτοι της χώρας το αγλάϊσμα και σέμνωμα των ομοίων σας και σεις οι ισχυροί αυξηθήτω η αξία υμών.

Αγγέλλεται υμίν ότι με την θέλησιν του παντοδυνάμου και πολυελέου Θεού, την αιωνίαν και άνευ αμφιβολίας θέλησιν και συγκατάβασιν του χορηγού των αγαθών, την εύνοϊαν του μεγάλου Σουλτάνου, της πανσελήνου ταύτης Χαλιφίας του ουρανού, του ηλίου, του ορίζοντος της Βασιλείας, του ενδοξοτάτου, Μεγαθύμου, Μεγαλοπρεπούς, Κραταιοτάτου και Ευεργέτου ημών Μονάρχου και Κραταιοτάτου και Φιλοδικαίου Κοσμοκράτορος και κατά θείαν και με πάντα τα αγαθά του Θεού συνοδευομένην σύμπτωσιν, την ευτυχισμένην ημέραν Δευτέραν 17 του παρόντος μηνός Σαφάρ κατά την πρώ-

την ημίσειαν πρωϊνήν ώραν τα υπό την διοίκησιν εμού του ταπεινού δούλου στρατεύματα, κατήγαγον νίκην υψηλήν του Κορανίου [...]

Οι θριαμβευταί Μουσουλμάνοι επιτιθέμενοι ακάθεκτοι κατά των επαναστατών ληστών, ορμώντες δε ως χείμαρρος και σύροντες τα κοπτερά ζίφη των, επετέθησαν ανδρείως και επειδή η νικηφόρος αύρα έπνεε προς το μέρος των Μουσουλμάνων η δε επίθεσις των ανδρείων κατεπτόησε τας καρδίας των απίστων, οίτινες μη αντέχοντες εις τα θερίζοντα ζίφη και μη δυνάμενοι ν' αντιταχθώσι κατετροπόθησαν με την πρώτην ακόμη έφοδον, άπασαι δε αι γύρω οχυρώσεις αυτών άμαζαι και ξύλα εις τα οποία είχαν κατοχυρωθεί επυρπολήθησαν χάριτι δε και τη ευδοκία του τας ελπίδας δωρούντος Θεού και με την κραταιάν και την ως θάλασσαν ακένωτον δύναμιν του Σουλτάνου, πλέον των 1.000 περίπου εγένοντο βορά των ζιφών των νικητών Μουσουλμάνων, 600 ή 700 περίπου γυναίκες και άνδρες εξανδραποδισθέντες εδέθησαν με αλύσεις.

Οπισθοχωρώντας με ελάχιστους πολεμιστές ο Εμμανουήλ Παπάς φτάνει στην Άθυτο και επιβιβάζεται στο καράβι του Χατζή Βιζβίτζη, με πλώρη για τα νησιά μαζί με τον γιο του Αθανάσιο. Αλλά η μεγάλη καρδιά του δεν αντέχει τον πόνο. Στον δρόμο ο μεγάλος Μακεδών πεθαίνει. Μεταφέρεται νεκρός και θάβεται στα Ψαρά, εκεί που λίγο αργότερα θα επιδράμει ο καπουδάν πασάς και θ' αφανίσει το νησί μαζί με τους υπερασπιστές του, οι οποίοι είναι επίλεκτοι Μακεδόνες.

Ο Σουλτάνος πανηγυρίζει με χαρά μεγάλη. Μετά τα μαύρα μαντάτα απ' τον Μοριά, την Στερεά και τα νησιά, επιτέλους έχει μια καθαρή νίκη. Στις 22 Ιανουαρίου 1822 αναγγέλλει στον νικηφόρο πασά του:

Η Ημετέρα Μεγαλειότης, ορμώμενη εκ μόνης της επιθυμίας όπως ευαρεστήσει υμάς και ενισχύση την επιρροήν και την δόξαν σας ως ανεξαρτήτου Στρατάρχου των πιστών και των απίστων, αποστέλλει υμίν μετά μεγάλης χαράς και ευχαριστήσεως ως δώρα μίαν στολήν εκ διφθέρας σαμουρίου από κεφαλής μέχρι ποδών χρυσοκέντητον ως και μίαν σπάθην με αδαμαντοποίκιλτον λαβήν.

Εύχομαι δε υμίν όπως περιβληθήτε την χρυσοϋφαντον ταύτην στολήν και περιζωσθήτε την αδαμαντοκόλλητον σπάθην, φιλο-

*κοσμούντες το φιλόπατρι και ιερών σώμα σας επαζίως. Ούτω δι-
ερχόμενοι και βαδίζοντες ανά τας Σουλτανικάς οδούς έμπλειο χα-
ράς και υπερηφανείας, πέποιθα ότι θέλετε μνημονεύει μετ' άκρας
φιλοφροσύνης και ευγνωμοσύνης το όνομα Εμού του υψηλού Άρ-
χοντος σας.*

Παράλληλα, με άλλο φερμάνι, ο Σουλτάνος αναγγέλλει ότι δέχεται την υποταγή του Αγίου Όρους, αφού προηγουμένως πα-
ραδοθούν όλα τα όπλα και τηλεβόλα, σταλούν πενήντα κοτζα-
μπάσηδες και μοναχοί ως όμηροι στην Κωνσταντινούπολη και
πληρωθούν αναδρομικά όλοι οι οφειλόμενοι από την επαναστατι-
κή περίοδο κτηματικοί και κεφαλικοί (χαράτσι) φόροι. Μέχρι την
λήξη της ελληνικής επανάστασεως πρέπει να παραμείνει τουρκι-
κή φρουρά στο Άγιον Όρος, αλλά να επιστραφούν τα δημευθέντα
αγιορείτικα μετόχια της Χαλκιδικής και Θεσσαλονίκης. Το Άγι-
ον Όρος είχε σωθεί, αλλά αυτό θεωρήθηκε από ορισμένους ιστο-
ρικούς σαν «εθνική προδοσία». Έπρεπε άραγε να παραδοθεί στις
φλόγες η Κιβωτός της Ορθοδοξίας με τα ανεκτίμητα εθνικά κει-
μήλια, έργα τέχνης και χειρόγραφα; Σε τι θα ωφελούσε;

Αλλά η επανάσταση δεν έληξε στην Μακεδονία. Άρχισε να
κινείται η Νάουσα. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1822 φτάνουν
στον Μεχμέτ Εμίν πασά πληροφορίες ότι διακεκριμένοι «ληστα-
ντάρται», οι οπλαρχηγοί της Βέροιας, της Έδεσσας και του Βερ-
μίου, κινούνται. Έτσι ακριβώς συνέβαινε. Και στις 19 Φεβρου-
αρίου 1822, Κυριακή της Ορθοδοξίας, ο Λογοθέτης της Νιάου-
σας Ζαφειράκης Θεοδοσίου, εν μέσω των αρματολών, υψώνει
την σημαία της Επανάστασεως μέσα στην εκκλησία.

Η Νάουσα επαναστατεί, ενώ είχαν φθάσει από καιρό οι ει-
δήσεις για τις φρικώδεις σφαγές, τις καταστροφές, τους εξανδρα-
ποδισμούς της Χαλκιδικής, της Κατερίνης και όλης της περιοχής
Θεσσαλονίκης. Ήθελε, πράγματι, καρδιά μια τέτοια απόφαση.

Το αληθινό όνομα της Νάουσας είναι Νιάουστα. Έτσι ανα-
φέρεται σ' όλα τα δημοτικά τραγούδια και τα έγγραφα. Στα λα-
τινογενή βλάχικα της Μακεδονίας σημαίνει Τόπος όπου Μένει
το Χιόνι (Νιάου στα), όπως και Σιάτιστα σημαίνει Τόπος όπου
Μένει η Δίψα (Σιάτε στα). Ως κέντρο εμπορίου και βιομηχανίας,
η Νάουσα ήταν ελεύθερη πόλη, φόρου υποτελής στην Βαλιντέ

Σουλτάνα, όπου απαγορευόταν να σταθμεύει τακτικός οθωμανικός στρατός. Το 1805, όταν ο Αλή πασάς δημιουργούσε κράτος εν κράτει μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Νάουσα αμύνθηκε σκληρότατα, αλλά τελικά έπεσε. Αργότερα όμως επανήλθαν στην πόλη και την περιοχή της ο άρχοντας της Ζαφειράκης Θεοδοσίου Λογοθέτης, ο αρματολός της Βέροιας Καρατάσιος, ο Ραμαντάνης, ο αρματολός της Έδεσσας Αγγελής Γάτσος, καταγόμενος από την Σαρακήνα, ο βλαχόφωνος αρματολός του Ολύμπου και της Καστανιάς Διαμαντής Νικολάου και άλλοι.

Τα επίσημα έγγραφα των Οθωμανών, εκείνης της εποχής, αναφέρουν ήδη από τα τέλη του 1821 ότι σημειώνονται «ύποπτες κινήσεις» μέσα στην Νάουσα, όπου άρχισαν να συγκεντρώνονται όλοι οι καπετάνιοι της περιοχής και της Δυτικής Μακεδονίας: ο Κώστας Μαλάμος, ο Νάσος Καμπίτης, ο Γιάννης Κατσαούνης, ο Νιόπολιος από την Σιάτιστα, ο Αγγελής Γάτσος από την Έδεσσα, ο Παπαρέσκος από την Καστοριά και, φυσικά, ο Καρατάσιος με τους γιους του. Όλοι τελούσαν υπό την αρχηγία του Ζαφειράκη, που ήταν μνημένος στη Φιλική Εταιρεία. Ο Ύπατρος, απεσταλμένος του Αλ. Υψηλάντη στην Μακεδονία το 1820, για να ολοκληρώσει την μύηση των Μακεδόνων στην Φιλική Εταιρεία, που είχε κάνει ο Γιάννης Φαρμάκης νωρίτερα σκοτώθηκε φεύγοντας από την πόλη με προορισμό τα Γιάννενα όπου μετέφερε μήνυμα των Φιλικών στον Αλή. Δόθηκε έτσι η εντύπωση πως ο Ύπατρος σκοτώθηκε από τους Τούρκους μετά από εσκεμμένες παραλείψεις των Ναουσαίων, που μισούσαν εύλογα τον Αλή πασά και απέκρουαν κάθε συμμαχία μαζί του. Ο Ζαφειράκης, που ήταν απαρηγόρητος, αρνήθηκε την βαριά αυτή υποψία, αλλά εν πάση περιπτώσει η Νάουσα εξεγέρθηκε όταν έπεφτε το κεφάλι του Αλή.

Ο Μεχμέτ Εμίν Εμπού Λουμπούτ πασάς οργάνωσε με μεγάλες δυνάμεις την εκστρατεία εναντίον της Νάουσας, την οποία πολιορκήσε στενά στα τέλη Μαρτίου 1822 επί είκοσι μέρες.

Αναμεσα στην Βέροια και στην Νάουσα, κοντά στο Μοναστήρι της Παναγίας του Δοβρά, οι Έλληνες συνέτριψαν τις τουρκικές δυνάμεις της περιοχής σε μάχη εκ παρατάξεως.

Στις 27 Μαρτίου 1822 ο γερο-Καρατάσιος με τους αδελ-

φούς Ραμαντάνη απέκρουσε στην θέση Βεροιώτικη Βρύση τις έφιππες προφυλακές του Μεχμέτ Εμίν πασά από 400 ιππείς, αλλά ο κύριος όγκος του στρατού, 12.000 άνδρες με βαρύ πυροβολικό, παρέκαμψε τις προκεχωρημένες θέσεις των επαναστατών και προσέβαλε τα τείχη της Νάουσας, που υφίστατο πλέον εφόδους από όλες τις κατευθύνσεις. Οι υπερασπιστές της πόλης και οι ελληνικές δυνάμεις, που ενεργούσαν καταδρομές από τα γύρω βουνά και χωριά, συνέτριβαν επί τέσσερις βδομάδες όλες τις τουρκικές εφόδους.

Στις 18 Απριλίου 1822 οι Οθωμανοί κατόρθωσαν να μπουν στην πόλη από την πύλη του Αγίου Γεωργίου, αλλά η Νάουσα συνέχισε να ανθίσταται επί τρεις ολόκληρες μέρες ακόμη. Μάχες γίνονταν από σπίτι σε σπίτι. Η πόλη παραδινόταν κατά συνοικίες στην φωτιά και στις σφαγές. Στην Μητρόπολη και στις εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου και Αγίου Δημητρίου έχουν συγκεντρωθεί οι γέροντες με τα παιδιά, ψάλλοντας το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ». Οι εισβολείς τους σφάζουν όλους ανελέητα. Τελευταίος έπεσε ο Πύργος του Ζαφειράκη την 21η Απριλίου. Οι έγκλειστοι, μαζί με τις γυναίκες, έκαναν έξοδο, αφού πρώτα έπνιξαν πολλά παιδιά για να μην προδοθούν από τα κλάματά τους. Μια ομάδα γυναικών, με τα μωρά στην αγκαλιά τους, φεύγουν προς τους καταρράκτες της Αράπιτσας. Κυκλωμένες από τον εχθρό, πιάνουν τον χορό και ρίχνονται μία προς μία στο βάραθρο.

Ακολούθησε φρικτή σφαγή. Δύο χιλιάδες άνδρες εσφάγησαν επί τόπου, μετά την επικράτηση των Τούρκων. Όσα γυναικόπαιδα σώθηκαν από την σφαγή, πιάνονται για να πουληθούν σκλάβοι στην Θεσσαλονίκη.

Ο πορθητής της Νάουσα Μεχμέτ Εμίν Εμπού Λουμπούτ πασάς, σε φερμάνι του προς τον ιεροδίκη Βεροιάς την 21η Απριλίου 1822, μέρα της νίκης του, περιγράφει την άλωση και την σφαγή:

Καθίσταται γνωστόν ότι οι απαίσιοι της Ναούσσης και των πέριξ χωρίων, από δύο μηνών αποτινάζαντες την υποτέλειαν, εξετρέπησαν εις την ανταρσίαν και επανάστασιν. Προς πάταξιν και εξόντωσιν αυτών δυνάμει αυτοκρατορικού φερμανιού εξεστράτευσαν αυτοπροσώπως εκ Θεσσαλονίκης μετά πολυαρίθμου στρατού

και από είκοσι τεσσάρων ήδη ημερών ηρχίσαμεν τον πόλεμον, περικυκλώσαντες αυτούς. Ήδη με την βοήθειαν του παντοδυνάμου Θεού και την ευλογίαν του κραταιοτάτου ημών άνακτος, επιτεθέντες κατ' αυτών οι γενναίοι ημών στρατιώται, εξήλθον από όλας τας μάχας νικηταί και τροπαιούχοι, κατατροπώσαντες τους απαισίους εχθρούς.

[...] Όσοι εκ των ειρημένων επαναστατών δεν κατώρθωσαν να διαφύγουν, κρυβέντες εντός της πόλεως, συνελήφθησαν, εφαρμοσθεισών κατ' αυτών αυστηρότατα και άνευ οίκτου των διατάξεων του εκδοθέντος ιερού φετβά. Ούτοι, υπερβαίνοντες τας δύο χιλιάδας, εθανατώθησαν πάντες, είτε διελθόντες διά στόματος μαχαίρας είτε σταλέντες εις την κόλασιν δι' απαγχονισμού, τα τέκνα και αι σύζυγοι αυτών εξηνδραποδίσθησαν, αι περιουσίαι των εδημεύθησαν, αι δε εστία αυτών διεσκορπίστηκαν και παρεδόθησαν εις το πυρ, συμπληρωθείσης ούτω της νίκης και εκτελεσθείσης πλήρως της αυτοκρατορικής επιθυμίας.

Σε άλλο φερμάνι του, την ίδια μέρα, ο πασάς περιγράφει την δήωση, καταστροφή και λαφυραγώγηση της πόλης, την σφαγή και τον εξανδραποδισμό των γυναικοπαίδων. Έχει συλλάβει τις οικογένειες όλων των καπεταναίων, τις οποίες πρόκειται να πουλήσει αργότερα στη Θεσσαλονίκη για τα σκλαβοπάζαρα της Βεγγάζης. Περισσότερα από 400 είναι τα γυναικόπαιδα που σκλαβώθηκαν μέσα στη Νάουσα μόνο. Γράφει στον ιεροδίκη Βεροίας ο Μεχμέτ Εμίν:

Ως γνωστόν οι άπιστοι επαναστάται Νιαούστης δόξα τω παντοδυνάμω Θεώ κατατροπωθέντες και ηττηθέντες τελείως υπό των λεοντοθύμων πιστών στρατιωτών υπέστησαν τα επίχειρα της προδοτικής των στάσεως τιμωρηθέντες κατά τρόπον αμείλικτον υπό των νικητών Μουσουλμάνων.

Ούτω εφαρμόζοντες τα παραγγέλματα του ιερού Φετβά του πανσόφου Σεΐχουλισλαμάτου και του Φερμανίου του μεγάλου ημών Άρχοντος και Χαλίφου του Ισλάμ, αυτούς μεν παρεδώσαμεν εις τον θάνατον διά της σπάθης, τας γυναίκας και τα τέκνα των εξηνδραποδίσσαμεν, τα δε υπάρχοντα και τας περιουσίας των εδημεύσαμεν υπέρ των νικητών Μουσουλμάνων ως λάφυρα.

Εκ των δημευθέντων ακινήτων σκευών και επίπλων τινά μεν διανείμαμεν μεταξύ των ενταύθα πιστών στρατιωτών συνωδά τω ιερῷ φετρά, τα δε υπόλοιπα αποστέλλομεν εις την πόλιν Βεροίας, αναθέσαντες την επίβλεψιν και διαφύλαξιν τούτων εις τον κομιστήν της παρούσης ημών διαταγής και έμπιστον Σιλιχτάρην ημών Αχμέτ αγάν ίνα εκείθεν μεταφέρει ταύτα αργότερον εις το Διβάνιον της Θεσσαλονίκης.

Ωσαύτως υπό επιστασίαν και επίβλεψιν του ετέρου εμπίστου Σιλιχτάρη ημών Ζεκιργιά αγά αποστέλλομεν εκείσε τα αιχμαλωτισθέντα γυναικόπαιδα των μυσαρών αρχιεπαναστατών Ζαφειράκη προέδρου, Γάτσου, Καμπίτη, Καρατασίου, Μαλάμου και του κατηγοραμένου καλογήρου Γερασίμου ίνα ταύτα μεταφερθώσιν αργότερον εις το Διβάνιον της Θεσσαλονίκης.

Εντελλόμενοι όθεν της μέχρις αφίξεως ημών διαφύλαξιν και επίβλεψιν και παρ' υμών απάντων των εν τη Βεροία συγκεντρωθέντων ήδη 400 περίπου γυναικοπαίδων και διαφόρων πραγμάτων των απίστων επαναστατών, φέρομεν εις γνώσιν υμών ότι απεφασίσαμεν όπως συν Θεῷ εκκινήσωμεν εντεύθεν μετά τρεις ημέρας και ότι θέλομεν διέλθει μετά του υφ' ημάς στρατού των πιστών διά Βεροίας και εκείθεν παραλάβει και μεταφέρει μεθ' ημών άπαντα τ' ανωτέρω λάφυρα και γυναικόπαιδα εις το εν Θεσσαλονίκη ημέτερον Διβάνιον.

Μαζί με την Νάουσα είχαν εξεγερθεί όλα τα χωριά της περιοχής: το Ρουμλούκι, δηλαδή ο Τόπος των Ρουμ, των Ρωμαίων Ελλήνων –από τα Γιαννιτσία μέχρι την Σκύδρα και από την Έδεσσα μέχρι την Κουλακιά και τις εκβολές των ποταμών Αξιού και Αλιάκμονα. Πάνω από τριάντα δύο χωριά αφανίζονται.

Δυόμισι μήνες αργότερα η φρίκη εξακολουθεί να απλώνει τα μαύρα φτερά της. Στις 9 Ιουλίου 1822 ο Πρόξενος της Γαλλίας εν Θεσσαλονίκη Φρανσουά-Μαρί Μποττύ, αν και εγνωσμένα φιλότουρκος, αναφέρει σε έκθεσή του προς τον Γάλλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη:¹¹

11. M. Lascaris, *La Revolution Grecque vue de Salonique. Rapports des Consuls de France et d'Autriche 1821-1826*, Balcania 6 (1943) 158-159 και Κυρ. Σιμόπουλος, «Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα το '21», τ. Β', Αθήνα 1980, σ. 155.

Ο πασάς (Μεχμέτ Εμίν Εμπού Λουμπούτ) συνεχίζει με επιμονή το σύστημα της λεηλασίας. Γνωρίζει ότι η ιδέα της ελευθερίας και ανεξαρτησίας γεννήθηκε στους Έλληνες ύστερα από τη συγκέντρωση πλούτου και την ανάπτυξη της παραγωγής, καθώς και εξαιτίας της επιρροής που ασκούσαν οι Έλληνες στις υποθέσεις της Τουρκίας. Όλα αυτά, επίσης, εξασφάλισαν τα μέσα για την πραγματοποίηση του σκοπού. Τώρα ο πασάς θέλει, καταστρέφοντας οικονομικά τους Έλληνες, να τους ζαναφέρει στην υποταγή που είναι σχεδόν ταυτόσημη με τη δουλεία και να τους αφαιρέσει για πάντα κάθε πόρο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον των Τούρκων. Αυτός είναι ο πραγματικός σκοπός των νέων φόρων που επιβάλλονται κάθε μέρα στις πλούσιες ελληνικές οικογένειες καθώς και οι συστηματικοί έλεγχοι που γίνονται στις περιουσίες των εμπόρων και των ιδιοκτητών. Στα μοναστήρια του Άθω έγιναν εξονυχιστικές έρευνες για την ανακάλυψη των θαμμένων θησαυρών. Πολλοί ηγούμενοι που δεν έχουν εξοφλήσει την αναλογία τους καθώς και ο τραπεζίτης τους Σπανδωνής βρίσκονται στα σίδερα και κινδυνεύουν να χάσουν τη ζωή τους.

Σπανδωνής είναι το ψευδώνυμο, δανεισμένο από συγγενή του, πίσω απ' το οποίο κρύβεται ο τραπεζίτης Ιωάννης Καυταντζόγλου, Φιλικός και εθνικός ευεργέτης, πατέρας του διάσημου αρχιτέκτονα και ευεργέτη επίσης, Λυσάνδρου Καυταντζόγλου, στον οποίο είναι αφιερωμένο το σημερινό Καυταντζόγλειο Στάδιο της Θεσσαλονίκης.

Τα μαρτύρια στα οποία υποβάλλονταν στα σκλαβοπάζαρα και στους δρόμους της Θεσσαλονίκης τα γυναικόπαιδα των Μακεδόνων είναι αφάνταστα. Οι Τούρκοι, έβαζαν μέσα στα τσουβάλια τις γυναίκες και τα παιδιά, έριχναν μέσα στο ίδιο τσουβάλι λυσσασμένες γάτες, που τις είχαν αφήσει νηστικές, και μετά έραβαν το τσουβάλι. Οι γάτες ξέσκιζαν τις σάρκες των γυναικών και των παιδιών, που πέθαιναν αργά και φρικτά.

Σε αναφορά του στις 10 Μαΐου 1822 ο Γάλλος Πρόξενος της Θεσσαλονίκης Φρανσουά-Μαρί Μποττύ αναφέρει:¹²

Οι γυναίκες και τα μικρά παιδιά που γλύτωσαν στην πρώτη φάση των σφαγών σκλαβώθηκαν. Κι από τότε τα μάτια μας κουρά-

12. Σιμόπουλος, ό.π. (σημ. 11), σ. 131.

στηκαν από το καθημερινό θέαμα της επαίσχυντης αγοραπωλησίας των άτυχων θυμάτων. Κατά την επιστροφή του Αβδουλουμπούντ πασά εκτελέστηκαν μπροστά στις πύλες της πόλης πάνω από 60 αιχμάλωτοι. Ευκαιρία για τους Εβραίους να επιδοθούν σε φριχτές βαρβαρότητες. Λένε πως ανάμεσα στους βασανισμένους βρίσκεται και ο Ζαφειράκης που θεωρείται ο υποκινητής του ξεσηκωμού στην περιοχή πέρα από τον Βαρδάρη (τον Αξιό ποταμό). Και αν, πραγματικά, βρίσκεται, τότε ούτε με χίλιους θανάτους δεν μπορεί ξεπληρώσει τις συμφορές που προκάλεσε στους συμπατριώτες του.

Ο Ζαφειράκης, βέβαια, δεν βρισκόταν ανάμεσα στους αιχμαλώτους. Βρισκόταν όμως η οικογένειά του: η αρχόντισσα γυναίκα του, οι θυγατέρες του και ο μικρός του γιος. Πολλά γυναικόπαιδα από την Μακεδονία προωθήθηκαν και στα σκλαβοπάζαρα της Κωνσταντινούπολης, σαν τρόπαιο των πασάδων (Μπαϊράμ και Μεζμέτ Εμίν) προς τον Σουλτάνο. Εκεί πουλιόνταν μαζί με τα γυναικόπαιδα της Χίου, που είχε καταστραφεί εκείνη την εποχή. Το θέαμα ήταν αποτρόπαιο. Στις 10 Ιουλίου 1822 η γαλλική εφημερίδα «Γαλλικός Ταχυδρόμος» δίδει μια σκηνή βαρβαρότητας:¹³

Βλέπεις φανατικούς Μουσουλμάνους να τρέχουν ομαδικά, να αγοράζουν 30 γρόσια το θύμα τους και να το σφάζουν αμέσως για να κερδίσουν σπουδαία θέση στους Ουρανούς [...] Χιλιάδες γυναίκες, κορίτσια και αγόρια πουλιόνταν κάθε μέρα στο παζάρι. Πολλά από αυτά τα δυστυχημένα πλάσματα αυτοκτόνησαν κατά την μεταφορά. Βλέπεις γυναίκες να μη δέχονται τροφή μ' όλο που μαστιγώνονται, για να πεθάνουν από την πείνα.

Η Νάουσα κάπνιζε σε ερείπια, αλλά η επανάσταση δεν είχε σβήσει. Όλοι οι καπετάνιοι, επικεφαλής ισχυρών δυνάμεων, κατόρθωσαν να διαφύγουν, με ηρωική έξοδο –όπως είχαν πράξει και το 1805– και βρίσκονταν τώρα στα βουνά, συνεχίζοντας τον πόλεμο. Κρατούσαν τις ορεινές διαβάσεις της Καστανιάς στο Βέρμιο, του Ολύμπου και των Πιερίων.

Ο πορθητής της Νάουσας Μεχμέτ Εμίν πασάς αναγνωρίζει

13. Σιμόπουλος, ό.π. (σημ. 11).

το γεγονός την ίδια μέρα που αναγγέλλει, στις 21 Απριλίου 1822, την άλωση. Γράφει:

Όταν όμως εισήλθομεν θριαμβευτικώς εντός της ειρηνένης πόλεως, γενόμενοι κύριοι αυτής, οι καπεταναίοι αυτών, επωφελοόμενοι του σκότους της νυκτός, κατόρθωσαν να αποδράσουν εις τα γειτονικά όρη. Προς εξόντωσιν αυτών ενετάλησαν ο σφραγιδοφύλαξ ημών Αμπτούλ Μπακή και ο υπασπιστής ημών Ομέρ Αγάς, λαβόντες ενισχύσεις εξ επαρκούς δυνάμεως.

Η κατεστημένη μέχρι σήμερα αντίληψη που διδάσκεται και στα σχολεία είναι ότι αμέσως μετά την πτώση της Νάουσας οι «ολιγάριθμοι» υπερασπιστές της διέφυγαν προς την Νότιο Ελλάδα. Είναι ψέμα. Οι Μακεδόνες αγωνίσθηκαν σκληρότατα πάνω στα βουνά τους μέχρι το τέλος του 1822 και εμπόδιζαν την διάβαση τουρκικών ενισχύσεων προς την Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο.

Στις 29 Ιουνίου 1822 ο Μεχμέτ Εμίν πασάς γράφει προς τον ιεροδίκη της Βέροιας και τον ναΐπη της Νάουσας:

Γνωρίζομεν υμίν ότι, ως είναι γνωστόν, οι από τινος χρόνου εκτραπέντες εκ της υποτελείας και υψώσαντες επαναστατικήν σημαίαν άπιστοι Ναούσης, τιμωρηθέντες, εθανατώθησαν δια ξίφους, λαβόντες ούτως οικτρόν τέλος. Πλην όμως οι διαφυγόντες και οι περιφερόμενοι νυν ανά τα πέριξ όρη καπεταναίοι αυτών ονόματι Ζαφειράκης και Διαμαντής και Γάτσος και Κατσαούνης και Καμπίτης και Μαλάμος και Τάσος, συγκεντρώσαντες περί αυτούς τετρακοσίους και πλέον άπίστους, διηρέθησαν εις δύο σώματα, εξ ων το μεν δρα εν ορεινοίς χωρίοις, το δε έτερον επί της οδού, της αούσης από Βεροίας εις Έδεσσαν. Ταύτα διαπράττουν πλείστας αδικίας και βιοπραγίας, δολοφονούν τους μουσουλμάνους, τους οποίους συνατούν, και διαπράττουν πλείστας όσας αισχρότητας, μάλιστα δε, αποστείλαντες προς το Διβάνιον Θεσσαλονίκης και μίαν επιστολήν, ελληνιστί συνετεταγμένην, γνωρίζουν ότι, εφ' όσον δεν ήθελον αποδοθή εις αυτούς αιχμαλοτισθέντα εν Ναούση τέκνα και αι οικογένειαι αυτών, θέλουν εξακολουθήσει τους φόνους και τας αισχρότητας αυτών.

Ο Μεχμέτ Εμίν θανατώνει, με άγρια βασανιστήρια, τις οικογένειες όλων των καπεταναίων. Σώθηκε μονάχα η γυναίκα του Γάτσου, που δέχθηκε να εξισλαμισθεί.

Νέα μάχη συνάπτεται στο Μοναστήρι του Δοβρά έξω από την Βέροια στις 7 Ιουλίου 1822, όπως αναφέρει ο ιεροδίκης της Βέροιας προς τον πασά. Συνελήφθη ζωντανός ο καπετάν Καμπίτης –απόγονοί του είναι η οικογένεια των νομικών Καμπίτογλου– αλλά οι επαναστάτες πάλι ξέφυγαν. Ο Καμπίτης είναι ο πρώτος –ίσως και ο μοναδικός– Έλληνας που δικάστηκε. Ο ιεροδίκης Βεροίας αναφέρει ότι ο καπετάνιος δήλωσε: «Είμαι άπιστος υιός απίστων. Θα πολεμώ μέχρι να πεθάνω την πίστιν σας». Τον κρέμασαν στην ελιά. Οι μάχες συνεχίστηκαν.

Στις 26 Νοεμβρίου 1822 ο Γάλλος Πρόξενος της Θεσσαλονίκης γράφει στην Κωνσταντινούπολη στον πρεσβευτή της Γαλλίας:¹⁴

Ομάδες Κλεφτών καταστρέφουν τις συγκοινωνίες ανάμεσα σε Λάρισα και Κατερίνη. Και καθώς συνεργάζονται με τους επαναστάτες της Σκοπέλου, της Σκιάθου και του Αη-Γιώργη της Σκύρου προκαλούν ανησυχίες στα διάφορα κέντρα του εσωτερικού για νέες ταραχές παρά την καταστολή των εξεγέρσεων του 1821.

Και στις 10 Δεκεμβρίου 1822 ο ίδιος Γάλλος Πρόξενος προσθέτει από την Θεσσαλονίκη:¹⁵

Ο Αβδουλουμόντ πασάς φοβάται επίθεση της ιδίας της Θεσσαλονίκης. Γι' αυτόν τον λόγο συγκεντρώνει στην πόλη όλα τα διαθέσιμα στρατεύματα καθώς και δημητριακά και άλλα τρόφιμα που αρχίζουν και σπανίζουν στην περιοχή μας.

Στην Θεσσαλονίκη έχει φθάσει από την μακρινή Αμερική ο Λούθερ Μπάντις, προσωπικός απεσταλμένος του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών Μονρόε, ο οποίος σημειώνει σε αναφορά του:¹⁶

14. Lascaris, ό.π. (σημ. 11), σσ. 158-159 και Σιμόπουλος, ό.π. (σημ. 11), σ. 155.

15. Σιμόπουλος, ό.π. (σημ. 11), σ. 131.

16. Σιμόπουλος, ό.π. (σημ. 11), σ. 135.

Πόλεμος εξοντωτικός. Παράδειγμα η Καλαμαριά. Ήταν μια πλούσια περιοχή με μεγάλη οικονομική δραστηριότητα. Τα πενήντα χωριά της έχουν ισοπεδωθεί.

Η περιοχή ανάμεσα στον Αξιό ποταμό και στα βουνά Καϊμάκτσαλάν, Βέρμιο, Πιέρια και Όλυμπο ερημώθηκε. Κάηκαν εκατόν είκοσι χωριά και κωμοπόλεις, δημεύθηκαν όλα τα χωράφια, που, με διάφορα προνόμια και δωροδοκίες, είχαν κατορθώσει να διατηρήσουν ως τότε ή να ανακτήσουν οι Έλληνες στο Ρουμλούκι, και όσοι κάτοικοι επέζησαν έγιναν κολίγοι. Η ερήμωση ήταν τέτοια ώστε, με διαταγή του Σουλτάνου, ο Μεχμέτ Εμίν πασάς έδωσε εντολή τον Σεπτέμβριο του 1822 να επανέλθουν οι χωρικοί στα χωριά τους και να καλλιεργούν την γη, γιατί επέκειτο λιμός. Δεν υπήρχαν όμως άνδρες πια. Όσοι διέφυγαν την σφαγή βρίσκονταν στα βουνά με το τουφέκι στο χέρι.

Ο Σάλας, που ως εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρείας είχε σταλεί από τον Υψηλάντη για αρχιστράτηγος της Μακεδονίας, ήταν φαιδρό πρόσωπο. Αποβιβάστηκε καθυστερημένα την άνοιξη του 1822 κοντά στην Μεθώνη, στις υπώρειες του Ολύμπου και το μόνο που πέτυχε ήταν να διαιρεί τους Έλληνες καπετάνιους, να διασπά την τακτική του αγώνα και να οδηγεί τους Μακεδόνες στη συμφορά. Φορούσε χρυσά γαλόνια και κορδόνια, πράγμα που προκαλούσε τον καγχασμό των ορεσίβιων πολεμιστών. Η μόνη αξιόλογη βοήθειά του ήταν ότι τον ακολουθούσαν δώδεκα Πολωνοί πυροβολητές εθελοντές, με δύο κανόνια, υπό τον Πολώνο Λεζίνσκυ. Ο Γάλλος φιλέλληνας Μαξιμί Ραϋμπώ, που τον είχε επίσης ακολουθήσει στην Μακεδονία, αηδίασε και γύρισε πίσω στην Πελοπόννησο. (Αργότερα δημοσίευσε πολύτιμα απομνημονεύματα δύο τόμων το 1824 στο Παρίσι. Πολέμησε στο πλευρό των Μακεδόνων κατά την καταστροφική μάχη του Πέτα).

Μαζί με τον Σάλα έφθασε στον Όλυμπο, στην Καστανιά του Βερμίου, στον Κολινδρό, στον Καταχά της Κατερίνης, και τελικά, στην Μηλιά του Ολύμπου, στο κάστρο των Λαζέων αρματολών. Η Δυτική Μακεδονία συνθηκολόγησε κρατώντας τα αρματολίκια. Στις αρχές του 1823, μετά αγώνα είκοσι μηνών, οι Μακεδόνες άρχισαν να υποχωρούν προς Νότο, όπου είχε εμπε-

δωθεί ο πρώτος ελεύθερος πυρήνας του Ελληνικού Κράτους. Και, εκεί, πολέμησαν μέχρι την οριστική νίκη. Πίσω τους άφηναν αποκαΐδια, αίμα και χαλασμό.

Το δημοτικό τραγούδι στα χείλη του ανωνύμου Λαού δίδει την τραγική εικόνα της θυσίας:

*Σηκώθηκεν η Νιάστα μαζί με την Κασσάντρα,
χαλάστηκεν η Νιάουστα και ρήμαξ' η Κασάντρα.
Λουμπούτ πασιάς τις χάλασε, τις άρπαζαν Κονιάροι,
πήραν μανούλις με παιδιά και πεθερές με νύφεις,
πήραν και μια νυφόπουλη, του Ζαφειράκ' την κόρη.
Πέντε πασιάδες την βαστούν και τρείς την παραστέκουν
κι ένα μικρό μπεόπουλο την σέρν' από το χέρι.*

Ο αιμοσταγής Μεχμέτ Εμίν, ο αποκαλούμενος Εμπού Λουμπούτ πασάς, κατόρθωσε να φύγει από την Θεσσαλονίκη μονάχα στις 18 Αυγούστου 1823. Τότε ολοκληρώθηκε το έργο του και αναχώρησε για την νέα έδρα του, την Λάρισα, συνοδευμένος από μεγάλα караβάνια φορτωμένα με λάφυρα. Τον διαδέχθηκε ο Ιμπραήμ πασάς, συνώνυμος απλώς εκείνου της Αιγύπτου. Μόλις τότε αρχίζει να αναφαίνεται κάποιο ίχνος ελληνικής ζωής στην Μακεδονία και την Θεσσαλονίκη.

3. ΜΕΧΡΙΣ ΕΣΧΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΙΕΡΟ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

*Οι άνδρες αυτοί υπήρξαν εξαιρετικοί πατριώται, αφιλοκερδείς, καρτερικοί εις τας κακουχίας και στερήσεις, ανδρείοι εν πολέμω και ευπειθέστατοι. Ήλθον εις την (Νότιον) Ελλάδα δια να υπηρετήσουν την Πατρίδα, μη έχοντες ενταύθα οικείους ή γνωρίμους...*¹⁷

Έτσι περιγράφει ο Χρ. Βυζάντιος την δράση των Μακεδόνων πολεμιστών, που κατήλθαν στην μαχόμενη υπέρ πάντων Νότιο Ελλάδα, μαζί με Θράκες και Μικρασιάτες, αφού αφήσαν πίσω τους, στην Μακεδονία, γην και σποδόν.

Έτσι, όταν μετά ογδόντα περίπου χρόνια, έφθασαν στην Μακεδονία, κατά την τελευταία φάση του Μακεδονικού Αγώνα, επτακόσιοι πενήντα κατ' ανώτατο όριο Νότιο Έλληνες και συναγωνίσθησαν με τους Μακεδόνες για την εθνική ταυτότητα του μακεδονικού ελληνισμού, δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να αποδώσουν ένα ελάχιστο τμήμα από την μεγίστη προσφορά που είχαν καταθέσει προηγουμένως οι Μακεδόνες κατά την Εθνική Παλιγγενεσία στην Νότιο Ελλάδα. Σε αμφοτέρες τις περιπτώσεις επιβεβαιώθηκε, με πράξεις εθελουσίας, η αδιάσπαστη και ζωηφόρα εθνική ενότητα του ελληνισμού.

Στην Εύβοια, στην Πελοπόννησο, στην Στερεά, στο Μεσολόγγι και στα νησιά του Αιγαίου, ακόμη και στην Κρήτη, πολέμησαν από τα μέσα του 1822 μέχρι το τέλος του Αγώνα περισσότεροι από 3.000 Μακεδόνες, ίσως και περισσότεροι. Μονάχα στα Ψαρά, κατά την μεγάλη καταστροφή του νησιού το 1824, πολέ-

17. Χρ. Βυζαντίου, *Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών*, Αθήναι 1874, σ. 25.

μησαν ηρωικά και θυσιάστηκαν 1.200 Μακεδόνες υπερασπιστές.

Οι Μακεδόνες έδρασαν στην Νότιο Ελλάδα υπό τρεις κυρίως καπετάνιους τους: τον απαράμιλλο γέρο Καρατάσιο, τον Αγγελή Γάτσο και τον Διαμαντή Νικολάου. Ταυτόχρονα, υπό άλλους οπλαρχηγούς, πήραν μέρος σε όλες τις κρίσιμες μάχες.

Στο μεταξύ, κρατώντας την επανάσταση σε συνεχή εγρήγορση, σε εναλλασσόμενες φάσεις θυσίας και καταστροφών στην Μακεδονία, μέχρι το τέλος του 1822, επέτυχαν να δικαιώσουν τον μέγα ιστορικό της αρχαιότητας Πολύβιο, ο οποίος, πριν δύο χιλιάδες χρόνια από τότε, είχε γράψει:¹⁸

Ποιας και πόσο μεγάλης τιμής πρέπει να αξιωθούν οι Μακεδόνες, που τον περισσότερο χρόνο της ζωής τους δεν παύουν να πολεμούν τους βαρβάρους για την ασφάλεια των Ελλήνων. Γιατί ανέκαθεν και πάντοτε θα βρίσκονταν σε μεγάλους κινδύνους η Ελλάδα, αν δεν είχαμε προμαχώνα τους Μακεδόνες.

Μέχρι τα τέλη του 1822 καμιά αξιόλογη τουρκική δύναμη στρατού δεν μπόρεσε να κατέλθει από την Μακεδονία προς την Νότιο Ελλάδα. Ο Μαχμούτ πασάς Δράμαλης, που το καλοκαίρι του 1822 οδήγησε κατά της Στερεάς και ιδίως της Πελοποννήσου την πρώτη μεγάλη στρατιωτική δύναμη, δεν προερχόταν από την Μακεδονία, όπως συνήθως νομίζεται, αλλά από τα Γιάννενα, όπου βρισκόταν πριν από την επανάσταση, εκστρατεύοντας με τους άλλους πασάδες, υπό τον σερασκέρη Χουρσίτ πασά, εναντίον του αντάρτη Αλή πασά. Οι Μακεδόνες είχαν συγκεντρώσει προηγουμένως στην Σκιάθο και την Σκόπελο όσα μέλη των οικογενειών τους, μαζί με άλλους πρόσφυγες της Κασσάνδρας και της Νάουσας, είχαν διασωθεί. Και όλοι οι πολέμαρχοί τους δεν είχαν καν οικογένειες: τις είχε αιχμαλωτίσει στην Νάουσα και τις είχε εξολοθρεύσει στην Θεσσαλονίκη ο Μεχμέτ Εμίν Εμπού Λουμπούτ πασάς. Στις Σποράδες τα γυναικόπαιδα των Μακεδόνων έμειναν απροστάτευτα και συχνά έφθαναν μέχρι λιμοκτονίας, ενώ αργότερα συνάντησαν την εχθρότητα των ντόπιων. Παρά ταύτα, οι Μακεδόνες πολεμιστές, μην έχοντας τίποτε το δικό τους

18. Πολυβίου *Ιστορία*, IX, 35, 2.

—ούτε σπίτι, ούτε οικογένεια, ούτε χωράφι— να υπερασπιστούν στην Νότιο Ελλάδα, αγωνίστησαν σ’ όλη την διάρκεια του Αγώνα, θυσιάστηκαν και ανδραγάθησαν διότι υπερασπίζονταν κάτι ανώτερο από την μητέρα και τον πατέρα: την Πατρίδα. Πολέμησαν και πέτυχαν, μαζί με τους άλλους αδελφούς τους Έλληνες, να δημιουργήσουν τον πρώτο πυρήνα του ελεύθερου ελληνικού Κράτους, με την βάσιμη ελπίδα πως από εκείνο το λίκνο της εθνικής απελευθέρωσης θα ξεκινούσε, αργά ή γρήγορα, η απελευθέρωση της Μακεδονίας και των άλλων ελληνικών περιοχών. Και αποδείχθηκε πως είχαν δίκαιο. Οι αγώνες τους στην Νότιο Ελλάδα δόθηκαν παντού. Θα καταγραφούν συνοπτικότερα οι κυριότερες φάσεις τους στα γνωστότερα και κρισιμότερα πεδία της αναμετρήσεως. Όταν, το καλοκαίρι του 1822, ο Μαχμούτ πασάς Δράμαλης —από την Δράμα— κίνησε με 25.000 στρατό εναντίον του Μοριά, για να πνίξει την εθνεγερσία μέσα στην κούνια της, οι Μακεδόνες ήσαν εκεί και τον αντιμετώπισαν στο πλευρό και υπό τις διαταγές του παλαιού συναγωνιστή τους, Θεοδωράκη Κολοκοτρώνη.

Στα Δερβενάκια και στα Βασιλικά, όπου κρίθηκε η τύχη της Πελοποννήσου και την πρώτη φάση της εθνεγερσίας, μαζί με τους Μοραίτες παρατάχθηκαν και οι Μακεδόνες πολεμιστές με τον Καρατάσιο, τον Διαμαντή και τον Γάτσο.

Ο Γενναίος Κολοκοτρώνης θα τους μνημονεύσει στα *Απομνημονεύματα* του (σ. 79) και ο Φωτάκος Χρυσανθόπουλος, υπασπιστής του Γέρου του Μοριά, θα σημειώσει:¹⁹

Ο περίφημος καπετάνιος Γάτσος, ων εις τα όπλα εκ γενετής και σύντροφος αχώριστος του Ολυμπίου, και οι στρατιώται του Μακεδόνες επολέμησαν εις τα Βασιλικά και τα Δερβενάκια γενναίως και οι Πελοποννήσιοι ευχαριστήθησαν πολύ, διότι είδαν άνδρας, έχοντας ζήλον και εθνικισμόν μέγαν.

Κατά την καταστροφή του Ψαρών του 1824 απ’ τον καπουδάν πασά (αρχιναύαρχο) Χοσρέφ Τοπάλ, το ηρωικό νησί υπερασπίζονταν 1.200 Μακεδόνες, που ήσαν οχυρωμένοι ψηλά στο κά-

19. Φωτάκος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών*, Αθήναι 1888, σ. 193.

στρο. Όταν η θαλασσινή άμυνα έσπασε και οι Τούρκοι ξεχύθηκαν στο νησί, οι Μακεδόνες αντέταξαν άμυνα μέχρις εσχάτων και, τελικά, έβαλαν φωτιά στην πυριτιδαποθήκη και τινάχθησαν μαζί με τους εχθρούς στον αέρα. Ο Υδραίος ναύαρχος Σαχτούρης, σε έκθεσή του μετά την καταστροφή των Ψαρών, όπου ονομάζει «Λιάπηδες» τους Μακεδόνες, θα αναφέρει:

... Ημέρα Παρασκευή 20 Ιουνίου έφθασεν ο εχθρικός στόλος εις τα Ψαρά ... Εις την τάμπιαν, την καλουμένην του Αδάμ η σπηλιά, εις ταύτην την ρετιράτα εσκοτώθη ο Κότας ... Άλλος πόλεμος έγινε εις τους πρόποδας του βουνού, όπου κείται άνω της πολιτείας, όπου εκείντο τρεις μύλοι. Εκεί ευρίσκοντο σχεδόν 500 Ψαριανοί, Λιάπηδες (Μακεδόνες) και ξένοι · ούτοι εκράτησαν ολίγον την ορμήν του εχθρού ... αλλ' η πληθύς των εχθρών έκαμε τους ολίγους να τραβηχθούν κατά το Παλαιόκαστρον, όπου ήτο το μεγάλο κανονοστάσιον. Τότε όλοι ο Ψαριανοί απηλίπισθησαν και έτρεξαν εις τα πλοία· οι Λιάπηδες όμως όχι, αλλ' εκλείσθησαν με τινας άλλους ξένους και σχεδόν 10 έως 12 Ψαριανοί μέσα εις το κανονοστάσιον ... Τρεις φορές ώρμησαν οι Τούρκοι κατ' αυτών, δια να τους κυριεύσουν εξ εφόδου, και τρις επέστρεψαν άπρακτοι με μεγαλώτατον χαμόν, δώδεκα χιλιάδες λέγουσι εξεμπαρκαρίσθησαν επάνω εις την νήσον εκ των εχθρικών στρατευμάτων και όλοι ερρίφθησαν κατ' αυτών· τα 2/3 των Λιάπηδων ήταν ήδη σκοτωμένοι, όταν αποφάσισαν ν' αφήσουν τους Τούρκους να έμβουν μέσα και τότε βάζοντες φωτιά εις ταις μίναις, επήρεν μόνον η μία και εσκεπάσθησαν υπέρ τας 4 χιλιάδας Τούρκοι, καθώς και οι ίδιοι με τας γυναίκας και τα παιδιά τους. Τοιούτον ηρωικόν τέλος έδωκαν οι γενναίοι ...

Κατά το δεύτερον έτος του Αγώνα, η επαναστατημένη Νότιος Ελλάδα είχε, ως γνωστόν, τρεις ουσιαστικά κυβερνήσεις: της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, της Δυτικής και της Πελοποννήσου. Οι στρατηγικές ανάγκες του πολέμου όμως επέβαλλαν να καταληφθεί η Εύβοια, ώστε να κλείσει στην Χαλκίδα το Στενό του Ευρίπου και να βρίσκεται υπό ελληνικό έλεγχο ο Παγασητικός Κόλπος, από το Τρίκερι και την Αταλάντη, ώστε να μη

στέλνεται από θάλασσα βοήθεια από την Θεσσαλία. Για τον λόγο αυτό είχε σταλεί έπαρχος Ευβοίας ο περιώνυμος Κωλέττης, βλαχόφωνος γιατρός και πολιτικός από το Συρράκο της Ηπείρου, μετέπειτα Πρωθυπουργός της Ελλάδος και εμπνευστής της Μεγάλης Ιδέας. Το στρατιωτικό έργο ανετέθη στους Μακεδόνες, υπό τον Καρατάσιο και τον Γάτσο. Και το έφεραν σε πέρας νικηφόρα. Αλλά το έργο των Μακεδόνων υπονομεύθηκε από τις εμφύλιες έριδες των λοιπών νοτίων Ελλήνων, που κατέληξαν τελικά στον πρώτο εμφύλιο πόλεμο. Όταν ο Διαμαντής Νικολάου, αρματολός τους Ολύμπου, μετά τις νικές ονομάστηκε από την κεντρική κυβέρνηση στρατηγός, επετέθη εναντίον του ο Οδυσσεάς Ανδρούτσος που δεν ανεχόταν δεύτερο στην Ανατολική Στερεά.

Παρά ταύτα, οι αγώνες ήσαν επικοί περί του Τρίκερι. Όταν ο Σελήχ πασάς, επικεφαλής 10.000 ανδρών, επετέθη εναντίον των Μακεδόνων στο Τρίκερι, ο Γάτσος στις προφυλακές και ο Καρατάσιος στις κύριες θέσεις αμύνης με 2.000 μόνον άνδρες, αμύνθηκαν επιτυχώς επί τέσσερις συνεχείς ημέρες και, αγέρωχοι, απέκρουσαν τις εχθρικές επιθέσεις πενταπλασίων δυνάμεων. Ο οπλαρχηγός Γ. Βελέντζας, που είχε ακολουθήσει τον γέρο-Καρατάσιο στην φοβερή μάχη, περιγράφει αργότερα στην εφημερίδα «Φιλόπατρις» της 29ης Μαρτίου 1857 το έπος:²⁰

Ηκολούθησα τον Παππούν (Καρατάσιον) καθ' όλας τας εκστρατείας του δια της αγωνιζομένης Ελλάδος. Μου φαίνεται ότι βλέπω ακόμη το αρρενωπόν και εύχαρι πρόσωπόν του. Μου φαίνεται ότι το ακούω ακόμη προφέροντα τας μονοσυλλάβους του προσταγάς και μηδέποτε συγχωρούντα. Άγιον ρίγος, το ενθυμώμαι έως τώρα, μας κατελάμβανε όλους, όταν παριστάμεθα έμπροσθεν του· το νέυμα του ήτο προσταγή αδυσώπητος και ουαί εις τον παραβάτην αυτής· η αταραξία του εν καιρώ των μαχών ήτο ανδριάντος ορειχαλκίνου αταραξία· ουδείς είδεν αυτόν εφ' όλης του της ζωής οπισθοχωρήσαντα ενώπιον των εχθρών. Τον ενθυμούμαι, όταν επί της Μαγνησίας κατεπολέμει τους Τούρκους· μόλις ηριθμούμεθα δισχίλιοι περί τον Παππούν και εναντίον ημών αλλεπάλληλα και ατελείωτα εφώρμων των απίστων τα στίφη εις το οροπέ-

20. Γιάννης Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, Αθήναι 1927, σ. 58.

διον των Τρικκέρων. Τέσσαρας ημέρας διήρκεσεν η μάχη επί της αυτής πέτρας, ο Γέρων ασάλευτος ως η πέτρα αυτή και την σήμερον ακόμη δεικνύεται από τους εντρόμους κατοίκους ο τόπος εφ' ου εκάθητο κατά την τετραήμερον εκείνων σφαγήν. «Κι' αν ήθελα τότε να φύγω, μηδέ μ' άφηναν τα γεράματα;», έλεγεν έπειτα γελών.

Ο ίδιος ο Καρατάσιος, σε αναφορά του προς το Μινιστέριον (υπουργείο) το Πολέμου, έγγραφε:²¹

Εγώ, πριν λάβω τας διαταγάς σας, ορών τον εις Τρίκκερα πόλεμον και την ανάγκην της Πατρίδος, αυθόρμητος, με όσους συναγωνιστάς μου και στρατιώτας είχα, ήλθα εις τα εδώ κάμνοντας το πατριωτικόν μου απαραίτητον χρέος και θέλω κάμη και εις το εξής, δια να μη χάσωμεν τούτο το ακρωτήριο, διότι τούτο χαθέντος, χάνεται όλον το δικαίωμα της Θεσσαλίας· το δουφέκι μας συν Θεώ πηγαίνει άριστα. Εις τας τέσσαρας μάχας οπου εκάμαμεν, οι Έλληνες εκέρδισαν τας νίκας.

Το Τρίκερι και η Αταλάντη θα έπεφταν αργότερα στα χέρια των Τούρκων, που είχαν πλημμυρίσει την Θεσσαλία και την Στερεά υπό τον Κιουταχή πασά, αλλά οι Μακεδόνες έκαναν αλληπάλληλα αποβατικά άλματα και επιθέσεις στην περιοχή, μέχρι το τέλος σχεδόν του Αγώνα. Γι' αυτό, μετά την απελευθέρωση, ιδρύθηκε στην Αταλάντη Οικισμός των Μακεδόνων.

Βρισκόμαστε στο τέταρτο έτος του Αγώνα και ο εμφύλιος πόλεμος έχει ξεσπάσει στον Μοριά, όπου κατευθύνεται με την αρμάδα του από την Αίγυπτο ο Ιμπραήμ πασάς. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, που, επικεφαλής των Μοραϊτών, είχε ξεσηκωθεί εναντίον της κυβερνήσεως Κουντουριώτη, φυλακίζεται. Είναι οι πιο μαύρες ώρες του ελληνισμού. Ο Καρατάσιος, ολομόναχος, παίρνει μαζί του 200 μονάχα Μακεδόνες και κατεβαίνει στον Σχοινόλακκο της Μεσσηνίας, που ατρόμητος αντιπαρατάσσεται στις δυνάμεις του Ιμπραήμ. Στις 18 Μαΐου 1825 αρχίζει η φοβερή μάχη. Εξορμούν κατά των Μακεδόνων 3.000 λογχοφόροι στρατιώτες του τακτικού στρατού, οδηγούμενοι από Γάλλους αξιωμα-

21. Χρ. Περραιβού, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, τ. Β', Αθήναι 1836, σ. 15.

τικούς, 1.000 άτακτοι και 700 Μαμελούκοι ιππείς. Ο Καρατάσιος τους αποκρούει πολεμώντας όρθιος, όπως πάντοτε, με το σπαθί στο χέρι. Σε βοήθειά του σπεύδουν ο Αγγελής Γάτσος, ο Χατζηχρήστος, παλαιός σύντροφος του Γεωργάκη Ολύμπιου και του Καραγεώργη της Σερβίας, καθώς και οι Μοραΐτες Γιατράκος και Παπατσιώρης. Κάτω από φοβερή βροχή οι νικηφόροι Μακεδόνες διαφεύγουν. Ο Κων. Παπαρρηγόπουλος, ο κορυφαίος των Ελλήνων ιστορικών, θα σημειώσει:²²

Οι νικηφόροι Μακεδόνες έπεμψαν εις Τρίπολιν, ως απαρχήν του νέου είδους του πολέμου, 109 λογχοφόρα όπλα... Μολονότι ουδεμίαν επικουρίαν έλαβον αλλ' όμως δια την ατρόμητον ανδρείαν και μάλιστα δια την επιτηδειότητα του αρχηγού κατώρθωσαν να κατισχύσωσι.

Και ο Κανέλλος Δεληγιάννης προσθέτει στα Απομνημονεύματά του:²³

Είναι ομολογημένον ότι εξ όλων των Ρουμελιωτών οπλαρχηγών μόνον ο Καρατάσιος επολέμησεν ατρομήτως με τον Αιγύπτιον σατράπην και έδειξεν στρατιωτικόν χαρακτήρα. Και ουδείς άλλος.

Ενώ ο Ιμπραήμ προελαύνει δηλώνοντας την χώρα, ο Μοριάς βυθίζεται στον εμφύλιο πόλεμο. Οι Μοραΐτες εγκαταλείπουν τις τάξεις του στρατού κυνηγημένοι, οι Ρουμελιώτες ληστεύουν και τυρρανούν τον τόπο. Ο Καρατάσιος αηδιασμένος εγκαταλείπει τον Μοριά και με 1.200 άνδρες διεκπεραιώνεται στην Ύδρα, όπου τον αναμένουν άλλοι 540 Μακεδόνες πολεμιστές. Υπερασπίζονται το ηρωικό νησί από την απειλή αποβάσεως του Ιμπραήμ και στην συνέχεια επιστρέφουν στην Πελοπόννησο, όπου έχει αποφυλακισθεί επιτέλους ο Γέρος του Μοριά, και συμπαρατάσσονται μαζί του. Ένας από τους γιους του Εμμανουήλ Παπά πηγαίνει με τον Παπαφλέσσα στο Μανιάκι και πέφτει ηρωικά.

22. Κων. Παπαρρηγόπουλου, *Βιογραφία Γ. Καραϊσκάκη*, Αθήναι 1867, σ. 34.

23. Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, τ. Β', σσ. 238-239.

Στο Μεσολόγγι αρχίζει η μεγάλη πολιορκία. Ανάμεσα στους Ελεύθερους Πολιορκημένους βρίσκονται εκατοντάδες Μακεδόνες πολεμιστές και ο ιστορικός του Αγώνα Νικ. Κασομούλης, γραμματικός του Νικ. Στουρνάρη, αρματολού του Ασπροποτάμου. Περιγράφει στα ενθυμήματά του μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου ο ίδιος:

Εις την φωτιά αυτήν ενθυμήθην την Παναγίαν και είπα «Παναγία μου, φύλαξέ μας». Από τον προμαχώνα της ακρογιαλιάς είδα τον αδελφόν μου Μήτηρον ορμούντα με το χέρι στα μάτια και με το άλλο στο γιαταγάρι. Και έκτοτε δεν τον ματαείδα. Ήτον είσοσι χρόνών τότες.

Μετά την πτώση του Μεσολογγίου οι Μακεδόνες αντεπιτίθενται στην Αταλάντη με τον Γάτσο και στο Τρίκερι με τον Καρατάσιο όλο τον Νοέμβριο του 1827. Στο μεταξύ ο Τόλιος Λάζος, γόνος των περιωνύμων αρματολών του Ολύμπου, με 250 Μακεδόνες αγωνίζεται στην Κρήτη με τον Καλλέργη και επιστρέφει σώος για να συνεχίσει τον αγώνα στον Μοριά μέχρι το τέλος, όπως και ο Αγγελής Γάτσος, που κατήλθε με 500 άνδρες.

Στην φονική μάχη του Πέτα έλαβαν μέρος και παρέμειναν, μόνοι αυτοί, αήττητοι οι Μακεδόνες με τον Καρατάσιο.

Παράλληλα, άλλοι Μακεδόνες αρματολοί από την Σκιάθο και την Σκόπελο αρματώνουν μικρά πειρατικά καράβια και οργώνουν τον Θερμαϊκό, αποβιβάζονται στην Κασσάνδρα, αιχμαλωτίζουν γαλλικά καράβια έξω από την Θεσσαλονίκη και χτυπούν την ίδια την Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο 1824-1827. Είναι μια άγνωστη σελίδα και αυτή. Όταν ο Αγώνας φτάνει προς το αίσιο τέλος του, οι Μακεδόνες αρχηγοί σε κοινή αναφορά τους προς το Εκτελεστικό, που σώζεται στα Αρχεία της Παλιγγενεσίας, υπογραμμίζουν ότι χρέος της Ελλάδος είναι να απελευθερώσει την Μακεδονία. Και έτσι θα γίνει αργότερα. Η ιστορική υπόθεση εκτελείται τον Οκτώβριο του 1912.

Τους αγώνες των Μακεδόνων περιγράφει, με πλούσια στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν εδώ, ο Μακεδόνας αθόρυβος ερευνητής Ιωάννης Κ. Βασδραβέλλης, στον οποίο ανήκει τιμή. Ο Αγγελής Γάτσος θα πεθάνει το 1839, μετά την απελευθέρωση, στην Αταλάντη, στο ένδοξο πεδίο των μαχών του, όπου κηδεύεται με

τον βαθμό του Συνταγματάρχου της Φάλαγγος. Προηγουμένως, μετά 45 ετών συνεχή αγώνα, θα πεθάνει, πάμπτωχος επίσης, στην Ναύπακτο ο γέρο-Καρατάσιος, στις 22 Ιανουαρίου 1830. Κηδεύεται δημοσία δαπάνη, τουλάχιστον. Είχαν προφτάσει οι δύο πολέμαρχοι να δουν αναγεννώμενο ελεύθερο ελληνικό Κράτος, σ' ένα τμήμα της Πατρίδος, για την οποία αγωνίσθηκαν σ' όλη τους την ζωή. Ο Ζαφειράκης Λογοθέτης της Νάουσας δεν μπόρεσε να τους ακολουθήσει. Είχε πέσει έξω από την Βέροια το καλοκαίρι του 1822.

Ο γιος του γερο-Καρατάσιου, Τσιάμης, θα συνεχίσει τον αγώνα του πατέρα του για την Μακεδονία. Κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, το 1854, στρατηγός πλέον και υπασπιστής του Βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος, εγκαταλείπει τα Ανάκτορα και αποβιβάζεται στην Χαλκιδική για να ξεσηκώσει τον τόπο, αλλά αποτυχαίνει. Το 1859 πηγαίνει στην Ιταλία και μάχεται, επικεφαλής Ελλήνων εθελοντών, για την εθνική ολοκλήρωση της γειτονικής χώρας. Μόλις επιστρέφει στην Αθήνα, αναχωρεί τον Οκτώβριο του 1860 για το Βελιγράδι, για να συνάψει μυστική συμμαχία με τους Σέρβους, στα βήματα του Ρήγα Βελεστινλή και καπετάν Γεωργάκη Ολύμπιου, για τον ξεσηκωμό όλων των Λαών της Βαλκανικής. Στον δρόμο, στις 20 Οκτωβρίου 1860, πεθαίνει. Μετά από 53 χρόνια το όνειρό του θα ολοκληρωθεί. Τον Οκτώβριο του 1912 ξεσηκώνονται ενωμένοι όλοι οι Λαοί των Βαλκανίων εναντίον του Οθωμανού Δυνάστη. Έχει φθάσει, επιτέλους, η ώρα της λευτεριάς για την Μακεδονία.

